

Àmbit d'execució penal

Ajut a la investigació 2017

El paper de les famílies en la reinserció de les persones que surten de la presó

Autors

Aina Ibàñez Roig i Albert Pedrosa Bou

Any 2018

El paper de les famílies en la reinserció de les persones que surten de la presó

Aina Ibàñez Roig
Albert Pedrosa Bou

Novembre de 2017

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca) el text complet de la qual es troba disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi per generar obra derivada.

ÍNDEX

1. Introducció.....	4
2. Marc teòric.....	5
2.1. EL SUPORT FAMILIAR A LES PERSONES EMPRESONADES.....	6
2.2. LES FAMÍLIES I EL GÈNERE: MARES, PARELLES I FILLES	11
3. Context social de la recerca: la situació a catalunya	15
3.1. UN MODEL D'ESTAT DEL BENESTAR FAMILIARISTA	15
3.2. LES FAMÍLIES A L'EXECUCIÓ PENAL.....	16
3.3. ENTITATS SOCIALS COMUNITÀRIES QUE TREBALLEN AMB FAMÍLIES	19
4. Objectius de la recerca.....	21
5. Metodologia	22
5.1. POBLACIÓ I MOSTRA	22
5.2. TÈCNiques D'OBTENCIÓ DE LA INFORMACIÓ.....	25
5.3. ANÀLISI DE LA INFORMACIÓ.....	26
6. Resultats	28
6.1. ANÀLISI DESCRIPTIVA DE LA MOSTRA	28
6.1.1. Dades sociodemogràfiques.....	28
6.1.2. Unitats familiars d'origen i desavantatge familiar	30
6.1.3. Composició de les unitats familiars	33
6.1.4. Suport familiar	36
6.2. ANÀLISI DE LES ENTREVISTES	39
6.2.1. Famílies com a proveïdores de suport	39
6.2.2. Justificació del suport proporcionat a través de la relació familiar... ..	44
6.2.3. Problemes i obstacles en la provisió de suport	48
6.2.4. Reconeixement de l'ajuda	53
6.2.5. Ajuda rebuda i necessitats demandades.....	55
6.2.6. Contacte amb les institucions i els professionals	59
6.2.7. Estratègies per a promoure la reinserció.....	64
6.2.8. Genderització	69
7. Conclusions.....	74
8. Propostes	81
9. Bibliografia.....	87
10. Annex	92

1. Introducció

La recerca que es presenta pretén explorar quines dificultats troben les famílies per donar suport i afavorir el procés de reinserció un cop els seus familiars surten de presó. Molta de la literatura criminològica considera que la unitat familiar pot desenvolupar un gran efecte positiu en la reinserció de les persones empresonades que retornen a la comunitat, però sovint ha restat inexplorat com l'empresonament i aquest retorn poden afectar a l'estabilitat i al desenvolupament familiar i al procés de reinserció en conjunt. Per això aquesta recerca es vol centrar en les fortaleeses, les dificultats i els mecanismes que les famílies utilitzen per tal de donar suport en el procés de reinserció de persones que surten de la presó.

La metodologia que s'ha utilitzat consisteix en un enfocament mixt que, d'una banda, permeti descriure i contextualitzar la distribució del fenomen a través de dades quantitatives i, per l'altra, permeti conèixer a través d'entrevistes en profunditat els obstacles i dificultats que les famílies experimenten per a establir-se com a element clau de suport en el procés de reinserció. Alhora, també s'explorarà com les famílies es preparen i quines estratègies adopten per afrontar aquest procés. Així doncs, es comptarà amb dues mostres diferenciades: una mostra àmplia de dades quantitatives per tal de realitzar la contextualització del fenomen, i una submostra de famílies d'interès per tal de dur a terme les entrevistes en profunditat.

Entenem que aquesta recerca presenta importants implicacions tant per a la producció de coneixement com per a la pràctica per a un retorn a la comunitat efectiu, així com per a la proposta de polítiques que assisteixin i donin suport a les famílies en aquest procés, proporcionant eines i estratègies a les famílies per tal que puguin esdevenir un element de suport clau que afavoreixi els processos de reinserció en la comunitat.

2. Marc teòric

Una de les evidències que la Criminologia ha posat de manifest és la importància dels vincles familiars per a afavorir la no-reincidència, essent la família un dels factors més importants que afecten la rehabilitació dels interns després de l'alliberament (Murray, 2003) proporcionant una font de suport instrumental i expressiu (Cullen, 1994) que pot afavorir la reinserció de les persones excarcerades (Visher, La Vigne i Travis, 2004; La Vigne, Naser, Brooks i Castro, 2005). En la mateixa línia, també s'ha observat que l'assoliment de nous vincles, destacant la parella, pot promoure el desistiment delictiu (Sampson i Laub, 1993; Laub i Sampson, 2003; Sampson, Laub i Wimer, 2006), suposant aquests nous vincles punts d'inflexió cap al canvi (*turning points*). Recentment també s'ha introduït el concepte de *returning points* (Cid i Martí, 2012), és a dir, la importància dels nous significats que poden adquirir relacions prèviament existents i que poden promoure el canvi. Així, no només els vincles familiars i de parella s'estableixen com un dels elements clau del procés de reinserció sinó que, a més, adquireixen gran importància les relacions ja existents i com aquestes es mantenen durant l'empresonament, la qual cosa pot afavorir l'aparició de narratives de desistiment (Martí i Cid, 2015). Seguint aquest argument, l'empresonament pot millorar els vincles familiars precisament a causa d'aquesta separació forçada que permet a la persona empresonada tenir temps i espai per reflexionar sobre el seu comportament, alhora que pot ajudar a generar sentiments renovats d'estima (Scott i Codd, 2010).

Com a contrapartida, també cal considerar que arrel de l'empresonament i el posterior retorn a l'entorn familiar es pot produir un augment de la tensió i l'ansietat, tant psicològica com econòmica, sobre les famílies (Naser i Visher, 2006; Comfort, 2003). La recerca ha destacat que els costos de l'empresonament per les famílies es produeixen més enllà dels costos "obvis" derivats de la pèrdua de la contribució familiar d'un dels seus membres, i poden afectar de manera indirecta i a vegades invisible a multitud d'àmbits: costos derivats del desplaçament, de l'afectació sobre la salut mental dels seus membres o inclús l'estigma que s'associa a aquestes famílies per part de la

comunitat (Scott i Codd, 2010; Smith et al., 2007). En el nostre context, la recerca de García-Bores et al. (2006) posa de manifest, entre d'altres, que tant l'empresonament com l'excarceració comporten problemes econòmics (increment de les despeses familiars i disminució dels ingressos, augmentant la precarietat i desigualtat), problemes psicològics o conflictes familiars, factors que alhora poden obstaculitzar el rol de suport que pot oferir la família. També s'ha vist com a vegades la família experimenta emocions en conflicte que poden interferir en el procés de reinserció –ira, sensació de traïció, decepció– i, per tant, cal tenir en compte que les famílies poden no estar preparades o no ser capaces de confrontar aquests sentiments, o poden incorporar més pressió (Martinez i Abrams, 2013). Tot plegat mostra que no totes les famílies poden oferir el mateix tipus de suport ni són capaces d'oferir-lo als membres que retornen de la presó.

2.1. El suport familiar a les persones empresonades

El suport que ofereix la família des que la persona és empresonada fins que l'acompanya en el seu retorn a la comunitat es pot classificar en cinc tipus diferents que, lluny d'excloure's, s'interrelacionen (Wills i Shinar, 2000): a) emocional (empàtic, donar suport, saber escoltar, donar indicacions); b) instrumental (ajuda pràctica); c) informacional (proporcionar coneixement i informació); d) companyia (activitats socials i de lleure); e) validació (retroalimentació sobre el comportament). Més detalladament, els autors associen cada tipus de suport a un benefici en concret per a la persona receptora. Amb el suport emocional, s'altera la valoració de les amenaces dels esdeveniments vitals, millora l'autoestima, redueix l'ansietat i/o la depressió, i motiva per tirar endavant i sortir-se'n. Amb el suport instrumental es poden solucionar problemes pràctics, permet més temps per descansar i relaxar-se, i fer front a les coses. Amb el suport informacional s'augmenta la quantitat d'informació disponible i ajuda a obtenir serveis necessaris. Amb el suport de companyia es produeix un efecte positiu i proveeix distraccions positives per no pensar en els problemes. I amb el suport de validació es disminueix la desviació percebuda, permet acceptar sentiments i proveeix comparacions favorables.

Ara bé, l'esforç que ha de realitzar la família per proporcionar aquest suport, sobretot durant l'etapa de l'empresonament, és molt gran. Sense anar més lluny, el fet que l'empresonament redueixi la llibertat i creï barreres pràctiques, institucionals i emocionals pel contacte familiar, provoca que hagi de ser la família qui ha de lluitar per salvar aquestes barreres. Algunes propostes han volgut facilitar i promoure més el contacte familiar mentre la persona està empresonada, i fer-ho no només a través de les sortides programades i els permisos, sinó a través de les entrades de la família a la presó per tal de tenir oportunitats de normalitzar les seves trobades (Jardine, 2017a).

Un dels principals vincles establerts entre la persona empresonada i la família és a través de les visites. Aquestes proveeixen un espai per les demostracions d'afecte, cura i compromís que la família implica (Jardine, 2017b) i esdevenen clau per mantenir el contacte. En el nostre context, a partir de l'estudi de Cassà (2015), sabem que la gran majoria de persones empresonades són visitades (un 95,1%) i, per tant, el fet de ser o no ser visitat no sembla aportar diferències en l'explicació d'una possible reincidència futura. Si es miren amb més detall aquestes visites, s'observa que la majoria (85,5%) són realitzades per familiars o amics amb una mitjana de 30 visites per any. Alhora aquestes visites són realitzades, en aquest ordre, pels progenitors, seguida pels germans, altres familiars de segon grau, les parelles i els fills. Tanmateix, aquestes visites també poden esdevenir una font particular d'insatisfacció pels familiars que les realitzen: tenen poques facilitats per realitzar-les, falta d'informació, una sensació de no ser benvinguts, de ser vistos fins i tot com a culpables per associació a través de la seva relació amb l'empresonat i, en alguns casos, algunes famílies també han rebut hostilitat i actituds negatives per part dels professionals penitenciaris encarregats de facilitar-los aquestes visites (Codd, 2007; Scott i Codd, 2010). A la pràctica, doncs, la recerca sobre el suport que ofereixen les famílies s'ha centrat en la importància de les visites, deixant al marge altres mecanismes d'oferir aquest suport, així com els costos i obstacles que comporta.

Aquest suport ofert per les famílies també segueix tenint un pes important quan la persona empresonada surt en llibertat i retorna a la comunitat. I és que un punt clau en el procés de reinserció és el moment de retorn efectiu a la

comunitat, quan la persona és excarcerada (Travis, 2005), ja que és el moment on s'ha de tornar a enfrontar amb una realitat social plena d'obstacles, on poden sorgir conflictes a causa de l'exposició a fonts de tensió (Ibàñez, 2013). En aquest sentit, Martínez i Abrams (2013) a través d'una metasíntesi de la literatura sobre el suport social informal rebut per joves que han estat condemnats i retornen a la comunitat conclouen que el suport familiar és vist com clau en el retorn dels joves pel suport material, motivació i suport emocional. Els joves tornen a les seves famílies per aconseguir suport i orientació, però pot aparèixer un punt crític si aquest suport no s'usa com la persona que el proveeix espera que s'utilitzi, podent comprometre la relació familiar. Particularment, els seus resultats se sintetitzen en tres: a) Pares que ofereixen suport instrumental i fills que ofereixen suport emocional: les famílies proporcionen allotjament (o a casa seva o ajudant al lloguer) que per ells sols seria més difícil de trobar, destacant que els joves tenen més relació amb la mare que amb el pare; b) Reestabliment de vincles i procurar suport: alguns dels joves que es van allunyar de la família ara s'hi acosten perquè han esdevingut pares i necessiten el suport de la família cap als seus fills i, alhora, el jove comença a fer demandes més realistes; c) La càrrega de les altes expectatives: la família a vegades té massa expectatives posades en el jove i pot ser un punt crític, incorporant més pressió al jove que pot ser perjudicial.

Seguint la mateixa línia, Martínez i Christian (2009), observant que la majoria de persones retornen amb la seva família d'origen, es pregunten com són aquestes relacions. A través d'entrevistes amb exinterns i les seves famílies i observacions a les llars on retornen conclouen que: a) si es retorna a la casa familiar, es reconeix la importància del suport informacional però amb matisos: els exinterns perceben la informació com a suport emocional, però no reconeixen la seva utilitat en accedir a recursos específics que la família ha previst. Alhora, no reconeixen el suport instrumental perquè el tenen a l'abast (casa, menjar o factures pagades). A més, aquest suport informacional és més fàcil de proporcionar, més segur, perquè no és emocional; b) Si no es retorna a la llar familiar, es reconeix la importància del suport instrumental: al no viure amb la família es proporciona un suport tangible per un propòsit específic, sobretot ajuda econòmica, en tant que és més fàcil donar algunes coses

algunes vegades que donar suport emocional contínuament. Aquestes diferències ens ajuden a veure que sembla necessari diferenciar entre el suport rebut i el suport percebut.

Com s'ha vist, el paper del suport familiar vers la persona empresonada apareix de manera destacada en diversos moments de l'empresonament, durant i posteriorment. Això ha portat a alguns organismes a afirmar que perquè la reintegració tingui èxit no es pot només assistir a l'individu que surt de la presó, sinó que caldria assistir globalment a la comunitat on retorna perquè sigui capaç d'acollir-lo (Reentry Policy Council, 2005), i un bon lloc per on començar a fer-ho és a partir de la família en tant que la sortida en llibertat de la persona empresonada tindrà efectes en la seva relació amb la unitat familiar i amb com es generen les noves dinàmiques de convivència (Travis i Waul, 2003).

Tenir en compte la reinserció de la persona empresonada com un eix continu, on no només cal treballar-hi mentre està dins de la presó sinó, i sobretot, quan la persona ja conviu en comunitat, és un punt clau per abordar una reinserció que sigui exitosa. Aquesta continuïtat es tradueix en una atenció de les necessitats de l'usuari en qualsevol moment i a llarg termini. Una de les opcions per aconseguir-ho és l'anomenada gestió de casos, que proporciona assessorament individual i teràpia des de la comunitat, i vincula els usuaris a serveis i suports d'agències comunitàries i xarxes d'ajuda informals (Rothman, 1991). El seu objectiu és ajudar a l'usuari a adquirir habilitats per viure en comunitat i resoldre situacions de crisi concretes. Rothman (1991) defineix com hauria de ser un model sistemàtic de la gestió de casos a través de les següents fases: acollida (identificar el problema i la situació de l'usuari), assessorament (on hi treballaran professionals de diferents disciplines), establir objectius (curt i/o llarg termini, que siguin realistes, percepció de l'usuari en les àrees que necessita millorar), planificació de la intervenció (a través dels recursos disponibles a la comunitat), vincular usuaris (el gestor de casos dóna suport instrumental i emocional, però és important vincular-se amb la família, sabent com és la família abans i si té potencialitat per ajudar), monitoratge i reavaluació (seguiment i reavaluació del pla).

Seguint amb aquesta línia, també apareix el gestor de casos familiar (*Family Case Management*) que busca treballar no només amb la persona sinó també amb el seu entorn més immediat, sobretot pensant en la família (Shapiro, 1998). Tot i que l'origen d'aquesta gestió de casos familiars està en el tractament de les drogoaddiccions, en tant que els programes d'ajuda a la deshabitació es focalitzen només en l'usuari i obliden una part fonamental de l'ajuda que aquestes persones reben centralitzada en la família, en aquest origen moltes de les gestions estaven relacionades amb les mesures judicials que les persones drogodependents havien de complir. El gestor de casos ajuda amics i família a donar suport a aquestes persones en un servei de tractament (sense ingrés) i a atendre els problemes familiars i les seves preocupacions. S'anima a participar a la família a través d'un pla d'acció que proposa solucions per capitalitzar els punts forts dels membres de la família i ajuda a la persona a mantenir el tractament. S'incorpora en el mateix nivell prevenció i tractament per respondre a totes les necessitats de l'usuari i la seva família.

Una proposta similar és la que sorgeix d'algunes entitats comunitàries creades per donar resposta a les necessitats de les famílies de persones empresonades. Un exemple el trobem a *Providing Support to Families of Offenders* (POPS)¹, entitat nascuda l'any 1988, que opera al Regne Unit com un grup de suport de i per a familiars de persones empresonades. Va ser creada per una dona amb el marit a la presó, acompanyant-lo durant la seva condemna, després d'adonar-se que necessitava donar resposta als problemes per gestionar l'estrès, la soledat i el sentiment de culpabilitat per associació que sentia, quan va comprovar que altres persones amb familiars empresonats – eminentment dones– també tenien aquestes mateixes dificultats. En la mateixa línia trobem *Family Lives*, una organització sense ànim de lucre també ubicada al Regne Unit que, d'entre les seves accions relacionades amb l'ajuda familiar, tenen la *Action for Prisoners' and Offenders' Families* centrada en el suport a aquest col·lectiu. Un dels recursos que posen a disposició de les famílies és una sèrie de guies breus per donar resposta als dubtes més recurrents: informació sobre l'empresonament per a les famílies, com explicar-ho als fills,

¹ Es pot consultar a: <http://www.partnersofprisoners.co.uk/> (consultat: 1/03/2018).

com preparar la sortida en llibertat o com estar en contacte amb els serveis socials. Alhora, també gestiona una línia d'ajuda telefònica -*Families Helpline*- que permet a les famílies tenir un punt d'informació i suport no presencial per resoldre tots els seus dubtes.² Una altra organització comunitària que també compta amb un telèfon d'ajuda és *Families Outside*, específicament per Escòcia (Regne Unit), que a més de proporcionar ajuda i suport a aquestes famílies també ha establert una línia de formació per aquells que han d'estar en contacte amb familiars de persones empresonades: des de professionals penitenciaris fins a altres entitats comunitàries amb programes per a famílies passant per les escoles. En aquest sentit, han creat una guia que es va actualitzant periòdicament on recullen diverses bones pràctiques pels professionals que han de mantenir contactes amb els familiars perquè estiguin ben ateses, ben informades i per poder-los oferir el suport que necessiten.³

2.2. Les famílies i el gènere: mares, parelles i filles

La noció de família és problemàtica en si mateixa. En molts estudis s'aborda el concepte de família a través d'una concepció tradicional (esposes, parelles, pares, fills) que deixa fora altres lligams familiars (avis, germans, ties) que poden aportar també un testimoni important de les experiències viscudes pels empresonats o es fa servir un estereotip de família nuclear basat en un home empresonat i una dona que es queda a fora cuidant dels fills que queda lluny d'altres concepcions de família (parelles homosexuals, per exemple) (Jardine, 2017b; Codd, 2007). Arrel d'això, recentment s'està desenvolupant la perspectiva relacional a l'hora de definir a les famílies: la importància de les relacions familiars en la reinserció es basa més en els significats que donem a aquestes relacions que no pas a les relacions en sí mateixes (Jardine, 2017a).

De tota manera, aquest estereotip potser no ho és tant: el fet que la gran majoria de persones empresonades siguin homes provoca que l'experiència de

² Les guies es poden consultar a l'enllaç: <https://www.familylives.org.uk/about/our-services/action-for-prisoners-and-offenders-families/leaflets-for-families-affected-by-imprisonment/> (consultat: 1/03/2018), i la informació sobre la línia telefònica es pot consultar a: <http://www.offendersfamilieshelpline.org/> (consultat: 1/03/2018).

³ Es pot consultar més informació sobre la formació que ofereix l'entitat a: <https://www.familiesoutside.org.uk/training/>

l'empresonament des de fora estigui molt genderitzada i recaigui especialment sobre les dones. La majoria d'estudis que formen part de la literatura criminològica ha reservat un paper molt important a la potencialitat de la parella en el procés del desistiment i, quan es fa, sempre s'acaba parlant de parelles dones que donen suport durant tot l'empresonament i la seva reentrada a la comunitat a homes empresonats. Aquest paper rellevant de la parella –dona– és exemplificat per Sampson i Laub (2005) en cinc punts: permet poder tallar amb el passat (delinqüencial); dóna accés a conèixer noves relacions que puguin oferir suport social i noves xarxes socials; ofereix una supervisió i monitorització directa i indirecta del comportament; estableix unes rutines estructurades centrades en la vida familiar i allunyant-se del grup d'iguals; i permet tenir oportunitats per transformar la pròpia identitat.

Altres estudis també han permès identificar l'impacte de les relacions de parella –també dones– en la delinqüència posterior de persones amb antecedents delictius. Zedaker i Bouffard (2017), a través de les dades de l'estudi "The Pathway to Desistance",⁴ han analitzat com els diferents tipus de relacions de parella (mesurat a través de si la persona està satisfeta amb la relació, si se sent monitoritzat en relació a conductes antisocials i la influència antisocial de la parella per realitzar aquestes conductes) tenen un impacte en la delinqüència autoinformada i en la del grup d'iguals. Tot plegat perquè suggereixen que no n'hi ha prou en tenir una relació de parella per incidir en la no-reincidència, sinó que cal veure què passa dins de la relació, com és aquesta, per tal de valorar-ho. Els seus resultats indiquen que si la qualitat de la relació és alta (és a dir, si està satisfet i té alta monitorització), la delinqüència autoinformada i la del grup d'iguals disminueix. D'aquesta manera, no n'hi ha prou amb tenir una parella perquè la delinqüència disminueixi, sinó que la relació establerta amb aquesta parella ha de ser d'alta qualitat, és a dir, incidint en el canvi de la persona: quan

⁴ L'estudi "The Pathways to Desistance" es va iniciar l'any 2000 amb 645 subjectes per la MacArthur Foundation Research Network on Adolescent Development and Juvenile Justice. L'estudi vol proveir d'informació empírica per ajudar als professionals de la justícia juvenil i els dissenyadors de polítiques públiques a millorar la pràctica realitzada en justícia juvenil, sobretot en els àmbits de la competència, la culpabilitat, la gestió del risc i la disposició dels delinqüents juvenils. Iniciat l'any 200 amb 645 subjectes. (<http://www.pathwaysstudy.pitt.edu/>)

la parella fa un seguiment perquè la persona no caigui en la delinqüència i li transmet valors prosocials.

Vist des del punt de vista de gènere, s'observa que les dones carreguen un pes enorme quan els homes del seu entorn (parelles, fills, néts) entren i surten de la presó, i els esforços per acompanyar aquesta persona tenen un cost personal, social i psicològic que provoquen que siguin elles les que necessitin ajuda (Halsey i Deegan, 2015). A més a més, quan algunes d'aquestes dones demanen ajuda a amics i família extensa per gestionar l'empresonament, acaben recolzant-se en altres dones (germanes, mares, amigues) que també han d'ocupar-se de les seves pròpies preocupacions.

La gestió d'aquesta experiència de l'empresonament i de la sortida de presó per part d'aquestes dones tampoc és fàcil: moltes d'aquestes dones tenen com a primera ocupació fer-se càrrec de la persona empresonada a través de les visites, la correspondència, les trucades o les compres de béns materials per entrar a la presó (Jardine, 2017b), i alhora ho gestionen tot des de la solitud i una sensació d'abandonament, la majoria de decisions recauen sobre les seves espatlles i tenen una sensació de culpabilitat unida a un sentiment de responsabilitat pel que els hi ha passat als seus familiars empresonats (Halsey i Deegan, 2015).

Però més enllà del gènere també cal incidir en un altre aspecte no menys important: al parlar de les famílies de les persones empresonades sembla que s'obvia que les categories de "presoners" i "famílies de presoners" no són totalment diferents ni estan en grups separats, sinó que estan íntimament connectades l'una amb l'altra. Si es té en compte que la població penitenciària es caracteritza per persones de comunitats més aviat empobrides i marginalitzades, posicionar les seves famílies com un recurs de suport durant l'empresonament i com un recurs d'ajuda a la reinserció es fa difícil (Jardine, 2017b). És a dir, sembla complicat que les famílies dels interns puguin ser font de capital social o d'altres suports si no poden tenir accés a determinats recursos, talment de la mateixa manera que no hi poden accedir les persones empresonades perquè comparteixen un mateix context. Per tant, cal tenir en compte les limitacions que tenen les famílies abans de considerar-les agents de

capital social: és important saber si la família vol i és capaç de mantenir el contacte amb la persona empresonada quan surti en llibertat, cal saber com pretén proporcionar aquest suport i si té els recursos materials i socials necessaris per poder-ho fer (Mills i Codd, 2008). Amb tot, tal i com afirma Jardine (2017a), es comença a veure com a essencial fer accessibles a les famílies suports adequats per limitar aquests efectes.

Fent un pas més, Codd (2007) veu com el fet d'incorporar les famílies en el que l'autora anomena "agència de reinserció", on juguen un paper clau en la transició de la presó a la comunitat i facilitant la reentrada a la societat i la reintegració, és un pas perillós. Ho és perquè considera que d'aquesta manera l'Estat està traspasant part de la (seva) responsabilitat per una reinserció exitosa (de la persona empresonada) a una família que té pocs recursos i pocs suports. Així, la responsabilitat d'un possible fracàs reintegrador d'una persona que ha passat per presó serà compartida entre el propi individu empresonat i la seva família. Tot plegat també porta a l'autora a afirmar que les dones estan sent utilitzades com a instruments per la reforma penal. I és que sembla lògic que abans d'incorporar a determinats agents en el procés de reinserció de les persones empresonades caldria tenir en compte les restriccions institucionals i de context que hi ha, sobretot en el cas de la família i, per extensió, la pròpia comunitat, les quals reben molt poca atenció tot i reconèixer-ne la seva importància (Mills i Codd, 2008).

És per això que, com afirmen Martí i Cid (2015:13), cal tenir en compte que "deixar les polítiques de reinserció a mercè de les famílies no només carrega sobre elles el pes de l'excarceració, sinó que també té importants limitacions: d'una banda hi haurà persones que no tinguin aquests vincles; per una altra hi haurà casos en què el vincle familiar no sigui suficient per generar processos de desistiment; i finalment la família pot no tenir els recursos suficients per prestar el suport necessari i ser per tant incapaç de contribuir al desistiment." Per això sembla important estudiar com són les famílies on retornen les persones que han passat per presó i, alhora, preguntar-nos com podem facilitar la tasca de les famílies a ajudar a aquestes persones en la seva reinserció.

3. Context social de la recerca: la situació a Catalunya

En aquest punt val la pena aturar-se a caracteritzar el context social on s'insereix aquest treball, fent referència al pes que tenen les famílies a l'estat del benestar que caracteritza Catalunya, i com aquestes estan referenciades dins del sistema d'execució penal i en el model rehabilitador català.

3.1. Un model d'estat del benestar familiarista

En el nostre context és important ressaltar que la institució familiar té un pes fonamental en diversos aspectes. Catalunya s'inscriu en el que s'ha anomenat un model de benestar mediterrani, caracteritzat per una centralitat de la família en la provisió de benestar material i immaterial (Moreno, 2001).

Aquest model, compartit pels països del sud d'Europa (Portugal, Espanya, Itàlia i Grècia), té diverses característiques pròpies que Moreno (2001) resumeix en tres: a) tenen a la família com a institució central de referència en la procura de benestar pels seus membres i hi prevalen els valors d'inclusió familiar; b) existeix una microsolidaritat familiar on la família és la proveïdora de satisfacció vital (*well-being*) i de benestar (*welfare*) pels seus membres, sobretot administrada per les dones (cap als fills, als marits, als pares, en el treball domèstic) on el seu rol ha estat i segueix sent determinant en el desenvolupament de les polítiques de benestar; i c) una mínima intervenció per part de l'Estat, que quan apareix ho fa des del nivell local, el més pròxim a la persona i els seus problemes, establint una xarxa mínima de seguretat per a situacions de pobresa i exclusió social a través dels serveis socials de base i programes d'assistència social.

Alhora, en el context que es viu actualment de profunda crisi econòmica, la família té un paper amortidor per a les persones amb necessitats bàsiques: proporcionar habitatge, transferir rendes i proporcionar vies d'entrada o de contacte amb l'economia informal (Martí i Cid, 2015).

3.2. Les famílies a l'execució penal

Com s'ha mencionat anteriorment, queda clar que les famílies poden ser considerades no només un element clau del procés de reinserció, sinó un agent en sí mateixes en tot aquest procés. No obstant, cal veure com està regulada aquesta relació en el nostre context. En l'àmbit de l'execució penal i la reinserció, la regulació d'aquesta col·laboració emana de la Llei Orgànica General Penitenciària (LOGP) i el Reglament Penitenciari (RP).

Pel que fa a la LOGP s'observen poques referències a la família com a agent propi i considerat amb independència de la persona empresonada. Així doncs, les famílies són anomenades com a subjectes passius en la regulació de les visites i comunicacions, com quan s'estableix que les dinàmiques familiars seran tingudes en compte a l'hora de planificar el tractament i les classificacions, però d'on no se'n desprèn la previsió d'una participació activa. Només hi ha una excepció a això en la regulació de les unitats de mares, on sí que s'estableix que la finalitat primordial serà potenciar la relació materna filial. Cal destacar que a l'article 74 s'estableix la "Comissió d'Assistència Social" com a organisme dependent de la Direcció General que prestarà als interns i a les seves famílies "l'assistència social necessària", però on les funcions i l'estructura concreta d'aquesta comissió quedaran regulades pel reglament penitenciari.

En el RP sí que hi trobem una major atenció a les famílies ja que s'estableix que una de les finalitats del reglament és l'obertura de les presons a la societat per tal d'enfortir els vincles del interns amb les famílies i la comunitat. En el mateix sentit, l'article 2 estableix l'assistència social de les famílies com una de les finalitats de l'activitat penitenciària. Desenvolupant aquesta finalitat, en els articles 227 a 229 es tracten els objectius de l'acció social penitenciària, la solució dels problemes sorgits entre els interns i les seves famílies, promovent l'Administració penitenciària la col·laboració entre serveis socials interns i externs, i que els treballadors socials atendran les demandes d'interns i famílies. El funcionament i la seva relació amb la junta de tractament, però, serà regulada per cada centre.

Per tant, a partir del marc jurídic general s'observa com la llei no preveu o regula una participació activa de les famílies durant la condemna que a més tingui en compte les seves necessitats. Hi ha l'excepció de la tasca que puguin fer els serveis socials penitenciaris, però com que les seves funcions i estructura estan sotmeses a la direcció de cada centre es fa difícil conèixer amb exactitud com són aquestes intervencions. Sí que cal destacar un cas particular que exemplifica la importància que indirectament es dona a les famílies en el procés de reinserció. Observant els requisits per l'obtenció de la llibertat condicional (art.196 del RP), és necessari que la persona compti amb una "Acta de compromís d'acolliment per part de la família, persones properes, o institucions socials extrapenitenciàries". De manera indirecta, doncs, s'està assimilant el suport que ha de garantir una institució social o estatal amb allò que pot oferir la família, que s'ha vist que a vegades ho farà amb moltes dificultats i que molts cops està integrada per una única persona.

Aquest marc legal vigent per tot l'Estat espanyol s'ha desenvolupat a Catalunya a través d'*El model de rehabilitació a les presons catalanes* (Generalitat de Catalunya, 2011). En aquest model, l'àmbit de les famílies queda pràcticament restringit a la figura del treballador social, adreçat a potenciar els factors protectors de la qualitat de vida de la família o de l'entorn relacional i a reduir els factors de risc que poden influir en la reincidència delictiva. D'aquesta manera, el treballador social conjuga tres eixos de treball: les actuacions sobre l'intern, les actuacions sobre la família i l'entorn relacional de l'intern i la coordinació i relació contínua amb la xarxa comunitària. També s'incideix que en les valoracions des del treball social es facin propostes que signifiquin un suport al propi entorn social, familiar o de cura dels fills de l'intern.

També és així com ho veuen els professionals que treballen per a la reinserció a Catalunya en un estudi realitzat per Ibàñez i Cid (2016). A partir de diverses entrevistes en profunditat a diversos perfils de professionals de tres centres penitenciaris sobre com es treballa la reinserció de les persones que acaben la seva condemna des del règim ordinari, s'afirma que des dels centres penitenciaris es treballa estretament amb la família de l'intern, sempre que se'n tingui i es vulgui. Aquesta intervenció es basa en: a) intervenir amb la família de l'intern, que té una funció d'acollida i d'acompanyament, sobretot amb les

dones internes que deixen fills petits a fora; b) incorporar a la família a la intervenció de l'intern, tenint-la en compte per la informació que pot aportar per millorar el tractament de l'intern i per poder-la tenir en compte com a xarxa social i de suport quan finalitzi la condemna; i c) detectar problemàtiques en la família de l'intern que puguin afectar la intervenció que es realitza, sobretot en el moment de tornada a la comunitat.

Seguint amb aquesta idea, una de les experiències recents que s'està desenvolupat en el marc de l'execució penal dins dels centres penitenciaris és el *Programa per a la preparació de la vida en llibertat* (Generalitat de Catalunya, 2017). Aquest programa és fruit d'un treball col·laboratiu de la comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris, i el seu objectiu fonamental és que les persones desenvolupin una narrativa desistent durant el compliment de la condemna per tal que es puguin reintegrar amb plenitud en la vida en societat. El programa s'estructura en set blocs d'activitat a partir dels quals es pretén treballar quatre aspectes clau (oportunitats, capacitats, identitats i suport) perquè la persona pugui desenvolupar una narrativa desistent que la prepari efectivament per a la sortida en llibertat.

Un d'aquests blocs, el sisè, està centrat en les relacions socials i familiars per tal que la persona rebi suport professional i comunitari per desenvolupar el seu procés de canvi. Es pretén desenvolupar dinàmiques socials i familiars útils i que la família pugui participar més en el procés de reinserció de la persona de manera que se senti el més acompanyada possible.

D'entre els elements que assenyalen que es poden aportar des de la presó hi ha apropar les famílies al centre a través de trobades dins de la presó (on la persona empresonada ha de valorar què pot oferir a la família, plantejar-se què espera la seva família i permet visualitzar el suport familiar), desenvolupar un Programa Individual de Tractament familiar (incloure la família en els acords que es realitzen en aquest programa) i tenir en compte el rol dels voluntaris com a rol convencional i positiu.

3.3. Entitats socials comunitàries que treballen amb famílies

Tenint en compte el pes que l'execució penal i la literatura criminològica traslladen a les famílies, s'ha realitzat una cerca de recursos comunitaris dirigits a famílies de persones empresonades.

El primer recurs consultat és el *Directori d'entitats socials amb serveis a famílies*, un catàleg publicat l'any 2017 per ECAS, una federació d'Entitats Catalanes d'Acció Social que treballen de manera prioritària amb col·lectius en situació o risc d'exclusió social, en col·laboració amb el Departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya. Aquest directori recull una trentena d'entitats membres de la federació explicitant els serveis específics que ofereixen per prestar suport a famílies en risc d'exclusió social. En aquest directori només es localitza una entitat que té en el seu catàleg l'atenció a famílies amb persones recluses: la Fundació La Vinya.

Un segon recurs és el *Mapa d'entitats socials de Catalunya*, que es va posar en marxa l'any 2014 en una iniciativa de la Taula del Tercer Sector per poder consultar els contactes de prop de 3.000 entitats socials catalanes que formen part de les 32 federacions de la Taula del Tercer Sector. El mapa permet fer cerques d'entitats segons el municipi, comarca, el col·lectiu de persones ateses o l'àmbit d'intervenció. Si es marca el filtre de "Reclusos i exreclusos" el mapa ens ofereix sis resultats però només dos entitats diferents que treballen amb aquest col·lectiu, i cap d'aquestes ho fa amb les famílies d'aquestes persones. A través dels filtres que té el mapa segons l'àmbit d'intervenció no es pot afinar cap activitat o entitat que tingui cap programa dedicat a l'atenció de les famílies de persones recluses o exrecluses.

Un tercer recurs consultat és el recull de totes les *activitats de voluntariat* que es porten a terme als centres penitenciaris de Catalunya realitzat conjuntament pel Departament de Justícia i la Taula de Participació Social i publicat el mes de març de 2017. A tots els centres penitenciaris de Catalunya hi havia registrades 203 activitats diferents englobades en 6 tipus d'activitats prèviament definides (acompanyament en la comunitat, acompanyament educatiu, animació sociocultural, formació, promoció de la salut i activitats esportives) i

realitzades per 62 entitats socials i comunitàries. En aquest llistat es localitzen sis entitats que alguna de les seves activitats està orientada a les famílies de les persones que han passat per presó: Obra Social Sta. Lluïsa de Marillac, Justícia i Pau, Secretariat de Pastoral Penitenciària de Barcelona (SEPAP), Fundació La Vinya (que ja estava inclosa al directori d'ECAS), Caritas Diocesana de Girona i la Coordinadora contra la Marginació de Cornellà. Ens hem posat en contacte amb aquestes entitats per si ens podien donar més detalls dels programes que consta que realitzen amb les famílies, i el seu nexu comú és que la relació amb les famílies s'origina quan ho sol·liciten les pròpies persones empresonades a qui atenen i aborden problemàtiques de tipus pràctic com la impossibilitat de desplaçar-se als centres per realitzar les visites o els problemes d'interpretació de les condemnes.

D'altra banda, però, s'han localitzat dos recursos més especialitzats amb les famílies de les persones recluses i exrecluses: el programa pilot del Servei d'Acompanyament Postpenitenciari (gestionat per Intress) i el Projecte Famílies Rehabilitadores (gestionat per l'Obra Mercedària). En el Servei d'Acompanyament Postpenitenciari s'ofereix un seguiment professionalitzat que faciliti elements de connexió amb la xarxa social, ordinària i comunitària, per tal de minimitzar els factors de risc de reincidència i augmentar els de protecció. Es fa un pla d'intervenció acordat amb la persona que tindrà un seguiment d'un any i se l'acompanya en la construcció del seu itinerari de vida en llibertat coordinant-se la que serà la seva xarxa social i comunitària (serveis socials, família o centres de salut). En el Projecte Famílies Rehabilitadores es busca millorar les relacions i acompanyar a l'intern en la seva reinserció, tenint a les famílies com a motor de canvi del comportament dissocial de les persones privades de llibertat i els facilitin el desistiment, capacitant-los perquè puguin resoldre i gestionar els conflictes que sorgeixin durant el procés. El projecte combina la intervenció individual, les teràpies de grup, el grup d'ajuda mútua i la mediació en tant que processos complementaris, globals i transversals.

4. Objectius de la recerca

La recerca té com a objectiu general conèixer quin és el paper que tenen les famílies en la reinserció de les persones empresonades.

Aquest objectiu general es concreta en set objectius específics:

1. Com són les unitats familiars on retornen les persones que surten de presó.
2. Conèixer si l'empresonament afecta a les relacions familiars prèvies.
3. Explorar quins tipus de suport proporcionen les famílies i com el justifiquen.
4. Conèixer si aquest procés ha comportat càrregues per a les famílies.
5. Conèixer quines necessitats tenen per afrontar aquest procés i quina ajuda han rebut per afrontar-lo.
6. Conèixer quines estratègies duen a terme les famílies per promoure la reinserció.
7. Explorar el paper del gènere en la provisió de suport.

5. Metodologia

Per tal de descriure i contextualitzar com són les unitats familiars de les persones empresonades i conèixer com aquestes famílies actuen en el seu procés de reinserció, quines estratègies adopten i quines dificultats afronten, s'ha dissenyat una estratègia mixta que utilitza dades quantitatives –a partir d'una mostra prèvia de persones empresonades– i qualitatives –a partir d'entrevistes en profunditat a familiars d'aquestes persones empresonades.

5.1. Població i mostra

Les dades en què es basa aquesta recerca s'han obtingut a partir de les recollides en el projecte “Encarcelamiento y Reincidencia” finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (DER2014-55315-P) i dirigit pel Dr. Josep Cid, emmarcat en el grup de recerca “Desistiment del Delicte i Polítiques de Reinserció” (Universitat Autònoma de Barcelona), on els autors hi participen. Aquest projecte té com a objectiu principal conèixer com les trajectòries dels individus, la seva vivència de l'empresonament i el suport rebut durant la condemna condicionen les perspectives optimistes o pessimistes sobre el seu futur a la finalització de la condemna, així com la reincidència posterior. Això s'ha conegut a partir de la realització de qüestionaris a una mostra representativa de subjectes que finalitzen la seva condemna a Catalunya entre juliol de 2016 i juny de 2017, havent-se realitzat un total de 538 qüestionaris.

L'anàlisi quantitativa es basa en una mostra representativa d'individus que han obtingut la llibertat definitiva a partir de les dades obtingudes del projecte “Encarcelamiento y Reincidencia”, sobre un total de 538 individus. Amb l'objectiu de fer inferències que ens permetin extrapolar els resultats dels individus de la mostra a la població general s'ha procedit a comparar les característiques de la nostra mostra (n=538) per veure si aquestes es corresponen i són representatives respecte del total de persones que finalitzen en un any la seva condemna en presons catalanes (N=3.080) a partir de les següents quotes: sexe, edat,⁵ nacionalitat⁶ i grau de classificació penitenciari

⁵ Dues categories, fins a 35 anys, i majors de 35 anys.

quatre mesos abans de la sortida.⁷ Per a tenir accés a les dades de la població general, aquestes es van sol·licitar a l'Àrea de Planificació i Projectes Estratègics de la Direcció General de Serveis Penitenciaris (Dept. Justícia, Generalitat de Catalunya).

Al realitzar la comparació s'observen lleugeres discrepàncies, degut especialment a una infrarepresentació de les persones que finalitzen la seva condemna en llibertat condicional, conseqüència de la dificultat d'accés a aquesta darrera població. Per a restituir el pes que cada quota té a la població s'ha ponderat la mostra mitjançant el procediment *Inverse Probability Weighting*, el qual permet calcular els pesos que millor s'ajusten als valors poblacionals considerant els biaixos de no-resposta. A la Taula 1 s'indiquen les distribucions de la població i la mostra no ponderada i ponderada segons les quatre variables esmentades anteriorment. En el supòsit de mostreig aleatori, el marge d'error global seria del 4,1%, per a un nivell de confiança del 95,5% i en el supòsit de màxima indeterminació ($P=Q=0,5$).

Taula 1. Distribució població i mostra

Variables		Població		Mostra no ponderada			Mostra ponderada		
		N	% N	n	% n	%n-%N	n	% n	%n-%N
Sexe	homes	2833	92,0	489	90,9	-1,1	493	91,6	-0,4
	dones	247	8,0	49	9,1	+1,1	45	8,4	+0,4
Franja d'edat	18-35 anys	1236	40,1	206	38,3	-1,8	216	40,2	+0,1
	>35 anys	1844	59,9	332	61,7	+1,8	322	59,8	-0,1
Nacionalitat	espanyols	1842	59,8	328	61,0	+1,2	325	60,5	-0,7
	estrangers	1238	40,2	210	39,0	-1,2	213	39,5	+0,7
Classificació	1r/2n/SC	1737	56,4	337	62,6	+6,2	304	56,5	+0,1
	3r	566	18,4	100	18,6	+0,2	99	18,5	+0,1
	LC	777	25,2	101	18,8	-6,4	135	25,0	-0,2
Totals		3080	100%	538	100%	-	538	100%	-

⁶ Distinció entre persones amb nacionalitat espanyola i estrangera.

⁷ Distingint entre les persones que finalitzen en: 1er grau, 2n grau amb i sense permisos, 3er grau i llibertat condicional. Tot i que s'han inclòs dades de persones sense classificar, trobem molts pocs casos degut a que les penes molt curtes de presó (fins a 4 mesos) quedaven excloses de la recerca per no pertànyer al període establert per a la realització dels qüestionaris. S'ha optat per tractar aquests casos com a classificats en 2n grau, ja que la seva situació en termes de classificació i estada a presó són anàlegs.

La segona mostra per abordar l'anàlisi qualitativa es compon de familiars de persones que han passat per presó. Per accedir a aquests familiars s'ha seleccionat una submostra de participants en l'enquesta que en el moment de la realització de la recerca es trobessin en llibertat condicional (n=101). Quan la persona havia contestat el qüestionari, se li proposava si volia participar d'aquest estudi proporcionant-nos les dades de contacte del membre de la seva família que identifiqués que més havia estat al seu costat durant la condemna i en el moment actual de retorn a la comunitat. Aquesta aproximació –contactar amb les famílies a partir dels interns– ha estat recomanada per alguns autors davant la dificultat d'accés a aquest tipus de població (Murray, 2003). S'ha optat per centrar-se en familiars de persones en llibertat condicional ja que aquestes complien el requisit d'estar encara sota una mesura judicial, però havent iniciat ja el retorn a la comunitat i a la unitat familiar.

A partir d'aquesta informació es van obtenir les dades d'un total de 23 familiars amb qui es va contactar per saber si acceptaven ser entrevistats. D'aquestes, van acceptar participar un total de 13 persones amb qui s'han pogut realitzar totes les entrevistes obtenint una representació de diferents perfils de familiars: mares (4), parelles (5), fills (1) i germans (3). Es presenta un resum d'aquesta classificació segons la relació familiar i dels codis utilitzats per cada entrevista a la Taula 2.

Taula 2. Entrevistes en profunditat realitzades segons relació familiar

Relació familiar	Núm. Entrevistes	Codis entrevistes realitzades
Parella	5	F05 / F14 / F15 / F20 / F21
Mare	4	F13 / F16 / F17 / F23
Filla	1	F06
Germà	3	F03 / F12 / F32
Total	13	

5.2. Tècniques d'obtenció de la informació

S'han utilitzat dues estratègies:

a) Obtenció d'informació quantitativa sobre composició de les unitats familiars i suport rebut: les dades del projecte "Encarcelamiento y Reincidencia" ens permeten contextualitzar el fenomen que es vol abordar, coneixent la composició de les unitats familiars de les quals provenen i a les quals retornen les persones empresonades, explorant el suport que les famílies aporten, i com aquest suport afecta la trajectòria dels individus.

Per aquest anàlisi descriptiu s'han extret les dades dels qüestionaris utilitzats en la recerca "Encarcelamiento y Reincidencia". La versió original dels qüestionaris prové dels utilitzats en el projecte "*Returning Home*" a càrrec de Christy Visher, els quals van ser cedits per l'autora, i traduïts i adaptats per l'equip de recerca, per tal d'incloure altres aspectes relacionats amb la literatura sobre l'empresonament i la reinserció. El qüestionari té 270 preguntes dividides en 22 blocs temàtics on es recullen dades de trajectòria de vida (diferenciant la trajectòria vital, quan la persona tenia 14 anys i als sis mesos abans d'entrar a la presó per la present condemna), dades sobre la condemna de presó (experimentació de la condemna, suport familiar durant la condemna, canvis en l'estat civil i la situació familiar al final de la condemna), dades sobre autopercepció al final de la condemna (moralitat, identitat, autoeficàcia i autoestima) i les perspectives al final de la condemna (de residència, de suport i d'optimisme). Es van fer dues versions del qüestionari, una per a homes i una per a dones, on s'hi va afegir una pregunta sobre maternitat a la presó. L'anàlisi descriptiva s'ha centrat en les dades sobre unitats familiars i suport rebut.

b) Obtenció d'informació qualitativa sobre com les famílies viuen i afronten el procés de reinserció: s'han realitzat entrevistes en profunditat a membres de la família de subjectes que participen en la recerca i que alhora puguin esdevenir informants clau del procés de retorn a la comunitat. L'entrevista en profunditat permet obtenir una gran riquesa informativa i és la tècnica més adequada per accedir a subjectes específics que encarnen el model ideal d'una determinada actitud, situació o coneixement d'interès especial per a l'estudi (Vallés, 1997).

Per a la realització de les entrevistes s'ha elaborat un guió (veure Annex) que tracta la relació, canvis, suport ofert i rebut i obstacles tant abans com després de l'empresonament. Les entrevistes s'han realitzat cara a cara, en un espai acordat amb la persona entrevistada i han estat enregistrades en àudio previ consentiment. Només en dos casos les entrevistes s'han realitzat telefònicament degut a que la persona vivia fora de Catalunya.

5.3. Anàlisi de la informació

En primer lloc, l'explotació de dades quantitatives per a la contextualització del fenomen s'ha realitzat en base a una matriu de dades extretes dels qüestionaris que s'ha explotat mitjançant el software estadístic SPSS. Aquest anàlisi descriptiu ens permetrà saber com són les unitats familiars d'origen (abans, durant i després de l'empresonament), quins canvis significatius han tingut i els tipus de suport proporcionat.

En segon lloc, la informació obtinguda de les entrevistes en profunditat ha estat transcrita i analitzada amb el programa *Atlas-ti* amb una anàlisi de contingut basada en categories, definides abans d'iniciar l'anàlisi i ampliades i enriquides al llarg del mateix. A partir de l'anàlisi de la informació es busca contrastar les preguntes de partida i, en el seu cas, realitzar altres consideracions que hagin sortit del procés de recerca que puguin ser explicatives de l'objecte d'estudi.

El procés d'anàlisi ha contemplat tres nivells: El primer nivell ha consistit a analitzar si per cada entrevista i perfil de relació familiar (mare, parella, fill, germà) hi apareixen les categories del model que s'ha definit i de quina manera ho fan. El segon nivell permetrà, en base al primer, conèixer si hi ha diferències entre els perfils. I un tercer nivell permetrà conèixer si aquestes categories apareixen de la mateixa manera en tots els moments del procés de reinserció o si hi ha diferències entre abans, durant i després de l'empresonament.

Les dimensions d'anàlisi en què s'han basat les categories (prèviament i les sorgides al llarg de l'anàlisi) són les següents:

Taula 3. Dimensions i categories d'anàlisi

Suport proporcionat	Tipus	Emocional
		Instrumental
		Informacional
		Companyia
		Validació
	Moment	Continuïtat
Justificació del suport		Relació prèvia
		Concepció de família
Problemes i obstacles		Desgast emocional
		Solitud
		Problemes econòmics
		Noves rutines
		Adaptació a la sortida
		Fortalesa
		Resignació
Estratègies		Supervisió
		Preguntar i aconsellar
		Aïllament de fonts criminògenes
		Celebració del nou jo
		Establir límits
Ajuda rebuda i necessitats demandades	Recursos	Desconeixement
		Autogestió
	Agents	Família extensa
		Amics
		Contactes en la comunitat
Contacte amb institucions i professionals	Freqüència	Contacte limitat
	Contingut	Tracte despersonalitzador
		Falta d'informació
		Paper passiu de la família
	Professionals	Funcionaris i visites
		Personal de tractament
	Reconeixement de l'ajuda	Presència
No existeix		
Forma		Agraïment
		Comportament més atent
Genderització		Suport com a deure
		Rol maternal
		Masculinitat

6. Resultats

A continuació es presenten els resultats de l'anàlisi en relació als objectius específics del treball i en base a les dues anàlisis realitzades: a nivell descriptiu amb les característiques de la mostra i de les unitats familiars estudiades i a partir de l'anàlisi de contingut de les entrevistes realitzades. Pel que fa a les entrevistes, es presenta l'anàlisi realitzat de tretze entrevistes classificades tenint en compte la relació familiar mantinguda amb la persona empresonada segons la Taula 2: s'ha parlat amb quatre mares, cinc parelles, una filla i tres germans.

Els resultats s'han dividit en dos apartats per tal de presentar primer els resultats derivats de les dades quantitatives a través de l'anàlisi descriptiu de la mostra i, posteriorment, els resultats sorgits de l'anàlisi de contingut de les entrevistes en profunditat.

Per presentar els resultats de les entrevistes d'una forma entenedora s'han volgut utilitzar citacions transcrits literalment de les entrevistes mantingudes amb els familiars, que es presenten entre cometes i en cursiva. S'han incorporat entre claudàtors algunes anonimitzacions així com aclariments o intervencions dels entrevistadors. Al final de cada citació apareix un codi i la identificació de la relació familiar amb la persona empresonada (tal i com s'han classificat a la Taula 2).

6.1. Anàlisi descriptiva de la mostra

6.1.1. Dades sociodemogràfiques

En primer lloc es presentaran les dades referents al perfil demogràfic de la mostra, així com en relació a la seva trajectòria penal i penitenciària, per tal de fer-nos una idea sobre com són les persones que finalitzen la seva condemna a les presons catalanes. Un 91,6% dels participants són homes, amb una mitjana d'edat de 39 anys. Un 39,5% són persones amb nacionalitat estrangera,⁸ distingint entre estrangers comunitaris (5,2%) i no comunitaris (34,3%). En total,

⁸ No s'inclouen les persones amb doble nacionalitat.

podem trobar 45 nacionalitats diferents, destacant les persones procedents de països de l'Amèrica Llatina, el Nord d'Àfrica i països de l'Est d'Europa. En relació a les situacions d'estrangeria, un 26,5% de les persones estrangeres no compten amb permís de residència en l'actualitat i un 16,8% creu que és molt probable que siguin expulsats del país al finalitzar la seva condemna.

En relació al perfil penal, l'edat mitjana de la primera detenció se situa en els 26 anys, havent complert una mesura de justícia juvenil un 20,1% dels individus (12,9% en centre d'internament). Ja en l'edat adulta, la mitjana de condemnes se situa en 3,6, sent 2,4 si només es consideren les condemnes a presó. Els principals delictes que han originat la condemna són el tràfic de drogues (22,5%), el robatori amb força (19,2%) o violència (12,1%) i la violència contra la parella (8,7%).

Cal fer especial èmfasi a l'evolució de les classificacions al llarg de la condemna. La Taula 4 mostra com la majoria dels individus són classificats en segon grau de manera inicial, essent poques les classificacions directament en règim obert. Si observem les classificacions en el període previ a la finalització de la condemna, observem una reducció notable del nombre de classificats en segon grau (quasi un 30%) si bé per contra aquesta reducció no és tant ampla com cabria esperar (seguint la lògica d'una sortida esglaonada), ja que seguim trobant un 52% de persones que finalitzen directament en 2n grau, sense passar per règim obert. En aquest sentit, el nombre de persones que finalitzen la condemna gaudint de permisos és molt baix quan, sota la lògica del sistema progressiu, seria esperable que la majoria (o almenys, una part considerable) dels individus que finalitzen la condemna en règim ordinari ho fessin gaudint de permisos de sortida. De les dades es pot concloure, doncs, que la majoria de persones que obté permisos sí que és alliberada de manera progressiva però, com a contrapartida, un gran nombre de persones no ha rebut aquests permisos.

Taula 4. Classificacions durant la condemna

Grau	Classificació inicial	Classificació actual
Primer grau	2,6%	2,7%
Segon grau (sense permisos)	78,6%	43,7%
Segon grau (amb permisos)	-	8,3%
Tercer grau	16,4%	18,5%
Llibertat Condicional	-	25%
No classificat	2,5%	1,8%

Sobre la trajectòria durant la condemna, un 45,6% ha estat sancionat com a mínim una vegada, un 20,4% ha estat en algun moment ubicat en un mòdul tancat, i un 19,9% ha tingut en alguna ocasió una revocació del 3r grau, dades que són rellevants per aconseguir aquesta sortida progressiva.

6.1.2. Unitats familiars d'origen i desavantatge familiar

El qüestionari inclou un bloc de preguntes sobre la situació en diversos àmbits dels participants als 14 anys que permet captar les circumstàncies que envolten l'etapa de l'adolescència.

En primer lloc cal observar com eren aquestes estructures familiars durant l'adolescència dels participants. Tal i com es descriu a la Taula 5, l'anàlisi mostra que la majoria d'estructures coincideixen amb les de famílies nuclears, integrades per ambdós progenitors cohabitant amb altres fills/germans (46,7%). Si ens fixem en les situacions de les famílies monoparentals (7,3%), en la majoria dels casos el progenitor que assumia les càrregues familiars era la mare (79,7%), essent pocs els casos on el pare era l'única figura cuidadora (20,3%). La mitjana de germans és de 3,9, amb un 23,7% dels casos on hi ha 6 o més germans. D'altra banda, també és significativa la presència de famílies extenses, essent un 10% dels casos en què cohabitaven ambdós progenitors, fills i altres familiars. Per últim, és rellevant destacar un alt percentatge (al voltant del 10%) de persones que no convivia amb cap dels dos progenitors, quedant a càrrec principalment d'altres familiars (5,2%), d'educadors d'institució (3,5%) o convivint amb altres persones en situació de desemparament (2,4%).

Taula 5. Tipus d'unitat familiar als 14 anys

Tipus d'unitat familiar	Percentatge
Només ambdós progenitors	8,7%
Ambdós progenitors + germans	46,7%
Un progenitor + germans	7,1%
Un o ambdós progenitors + germans + altres familiars	10,0%
Només pare	1,5%
Només mare	5,8%
Convivint únicament amb altres familiars	5,2%
Educadors d'institució	3,5%
Altres persones de fora de la família	2,4%
Altres combinacions	9,1%

En relació a l'àmbit familiar també s'inclouen preguntes tant de la situació socioeconòmica de les famílies com del seu nivell d'afectivitat. Sobre la primera qüestió, les dades mostren que gran part dels participants (40,9%) descriuen la situació econòmica de la seva família d'origen com a “semblant” en relació a la resta de famílies del seu entorn.⁹ Específicament, un 44,2% defineix aquesta situació com a “millor” o “molt millor”, quedant el 14,9% restant com a “pitjor” o “molt pitjor”. En relació al context ecològic on vivien, un 40,6% procedia de barris amb delinqüència freqüent o molt freqüent i un 55,8% tenia un o més amics que cometien delictes als 14 anys. Per tant, podem observar que els contextos de quasi la meitat dels individus presenten importants característiques de desavantatge. Això és veu reforçat per l'alt percentatge de persones que tenen almenys un dels progenitors sense estudis primaris (41,5%), amb un 22,1% de famílies on cap dels dos en té. Alhora, aquest percentatge és superior en el cas de les mares (41,5% vs. 33,7%), la qual cosa ens permet establir el caràcter tradicional d'aquestes unitats familiars (Moreno, 2001), el qual també es veu reforçat per l'elevat nombre de fills que tenen.

⁹ Cal especificar, com s'observarà posteriorment, que una part important d'aquestes famílies prové de contextos amb característiques de desavantatge, per la qual cosa, incús si la seva situació econòmica era semblant a la de les famílies del seu voltant, això no té perquè implicar necessàriament que aquesta sigui positiva o lliure de desavantatge. En tot cas, això és una limitació de la formulació d'aquesta pregunta en concret.

Pel que fa a les relacions afectives dins la família, les persones se sentien generalment “bastant” o “molt” estimades (86,7%), tot i que això no necessàriament sembla traduir-se en una major cohesió familiar ja que un 32,9% se sentia poc supervisat. Per conèixer la convencionalitat de les famílies, s’ha creat un índex de desavantatge familiar que inclou 3 variables dicotòmiques on es recull si la persona tenia: algun membre de la família addicte a l’alcohol o les drogues, condemnat a presó, o si la persona patia agressions o maltractament per part d’algun familiar. Els resultats mostren com només un 32,9% de les famílies no presenten cap de les anterior situacions de desavantatge, i un 18,8% les presenta totes. Més detalladament, es comprova que la problemàtica més freqüent és la presència d’agressions per part de familiars (38,9%) seguida de l’existència d’addiccions (36,9%) i el fet de tenir un familiar que ha estat condemnat a presó (33,1%). Totes aquestes situacions de desavantatge familiar, conjuntament amb la baixa supervisió, es tradueixen en el fet que un 29,7% de les persones assistia poc o mai a l’escola en aquella època, cosa que es veu reforçada pel fet que, ja d’adults, un 24,5% no té estudis primaris.

En resum, trobem que la majoria de persones als 14 anys reportava rebre afecte per part de les seves famílies. Aquesta afectivitat, però, no sembla implicar necessàriament una major cohesió, en el sentit que ens trobem amb famílies que exerceixen poca supervisió (absència de control informal) la qual cosa pot incrementar, com sembla que mostren les dades, el contacte dels joves amb persones del seu entorn (caracteritzats per una alta presència de delinqüència) que cometen conductes desviades. Alhora, una part important de les famílies presenten elements de desavantatge antinormatiu: situacions d’abús de substàncies, condemnes a presó i situacions d’agressió i maltractament. Per tant, amb independència del nivell d’afectivitat-cohesió, sembla que ens trobem davant de famílies que, per les seves situacions de desavantatge, podrien trobar dificultats per a la transmissió de valors pronormatius, situació que es veu amplificada per les característiques antinormatives dels contextos on viuen. Cal especificar, però, que les dades també reflecteixen una gran polarització, trobant un part important de les famílies que no presenten aquestes situacions de desavantatge.

6.1.3. Composició de les unitats familiars

En primer lloc observarem la composició de les unitats familiars en el moment previ a l'empresonament ja que el qüestionari inclou preguntes relatives a la situació els 6 mesos previs a la darrera entrada a presó. És important remarcar que ens referim a l'ingrés a presó per la condemna actual, excloent situacions anteriors.

La majoria de les persones vivia en un habitatge propi, en règim de propietat o de lloguer (53,3%), essent un 27,4% dels casos els que segueixen habitant en la casa familiar. També destaca l'elevat percentatge, un 13,1%, de persones que no tenien domicili fix, vivint en diversos llocs de pas o ocupant una altra propietat.

La majoria de la mostra tenia parella abans de l'entrada a presó (75,4%), essent un 66,3% parelles estables i un 33,7% relacions recents o inestables. D'altra banda, un 61,2% tenia fills (amb una mitjana d'1,3 fills per persona). L'anàlisi d'estructures familiars prèvia a l'entrada, que es mostra a la Taula 6, indica com la majoria de persones convivia principalment amb la parella (24,3%) i els fills (14,7%), en moltes ocasions incorporant a altres familiars en la nova unitat (10,2%). D'altra banda, destaca que un 20,3% seguia convivint amb la família d'origen, restant al voltant d'un 20% les persones que vivien soles o amb altres persones de fora la família. Per tant, veiem com les persones amb fills i parella estable tendeixen a establir unitats familiars semblants a les famílies d'origen, però amb una menor presència de famílies nuclears (un 49,2% vivia amb la parella, però només un 24,9% amb els fills). Destaca, però, el fet que un 36,3% de les persones que tenien fills no conviuen amb ells, la qual cosa podria indicar la presència de situacions d'inestabilitat familiar. En canvi, les persones sense parella o en relacions inestables semblen seguir convivint principalment amb la seva família d'origen, la qual cosa reforça l'important paper que aquesta té en el proveïment de suport.

Taula 6. Tipus d'unitat familiar abans de l'entrada a la presó

Persones que integren la unitat familiar	Percentatge
Individu sol	9,5%
Només parella	24,3%
Parella + fills	14,7%
Només amb els fills	2,2%
Parella i/o fills + altres familiars	10,2%
Conviu només amb pares, germans i/o altres familiars	20,3%
Amics i altres persones	13,6%
Altres combinacions	5,2%

En segon lloc es detallarà com són les unitats de destí a les que retornaran els individus un cop assoleixin la llibertat definitiva, detallant a mode general alguns canvis que es produeixen arrel de l'empresonament. Per a conèixer-ho, s'ha preguntat directament a les persones amb qui aniran a viure una vegada surtin de presó (vegeu la Taula 7).

No observem canvis significatius entre les estructures familiars un cop la persona és alliberada, essent molt lleugeres les variacions que es donen entre categories. Els únics canvis destacables són l'increment del nombre de persones que únicament viuen amb els fills (situació més present en el cas de les dones) i que un 8,7% de la mostra reporta no saber amb qui viurà. El fet que el nombre de persones que viuran amb la parella no presenti grans variacions semblaria estrany si tenim en compte (com veurem en el següent apartat) que un 32,3% ha tingut una ruptura de relació durant la condemna; però això es pot deure al fet que aquestes ruptures s'han produït essencialment en les parelles inestables (reducció al voltant d'un 10%), mentre que les parelles estables sí que s'han mantingut en molts casos al llarg de la condemna.

Taula 7. Tipus d'unitat familiar a la sortida de la presó

Persones que integren la unitat familiar	Percentatge
Individu sol	10,2%
Només parella	23,6%
Parella + fills	15,4%
Només amb els fills	4,3%
Parella i/o fills + altres familiars	4,8%
Conviu només amb pares, germans i/o altres familiars	18,6%
Amics i altres persones	4,8%
No ho sap	8,7%
Altres combinacions	9,5%

En tercer lloc es farà èmfasi a la situació específica que afecta a la parella i els fills. El qüestionari inclou preguntes específiques dirigides a conèixer els tipus de convivència, relació i canvis durant l'empresonament en relació a la parella i els fills, tenint en compte la seva importància com a punts d'inflexió en les trajectòries cap al desistiment.

Com s'indicava anteriorment, la majoria dels integrants de la mostra tenien parella i fills abans de l'entrada a presó. Observant amb major detall es veu que, d'entre les persones amb fills, un 85% tenia un o més fills menors d'edat, dels quals un 54,5% vivien amb la persona enquestada. D'altra banda, en un 85,6% dels casos la persona mantenia econòmicament als seus fills.

La consistència en el suport rebut durant l'empresonament sembla reflectir-se en el nombre de persones que han rebut almenys una visita durant l'empresonament, que és un 94,4%. Tot i això, si pensem atenció a la freqüència d'aquestes visites, la situació és més complexa. En una escala que mesura aquesta freqüència (d'1 a 4 on 1 significa que mai s'han rebut visites), la mitjana se situa en el 2,1 trobant fins a un 25,4% dels individus que quasi no han rebut visites, o les han rebut de forma molt ocasional. Per tipus d'unitat familiar, trobem que un 37,3% i un 52,5% no han rebut visites amb regularitat de la seva família o de la seva parella respectivament. En relació als fills, en tant sols un 66,2% dels casos la relació amb aquests s'ha mantingut durant l'empresonament, havent-se debilitat o perdut en la resta de casos.

La situació de parella és un altre àmbit que s'ha vist afectat per la condemna. En un 56,8% dels casos no s'han produït canvis en la relació de parella, produint-se una ruptura en un 32,2% dels casos, així com un inici d'una nova relació en el 18,1%. Aquests canvis han afectat principalment a les parelles inestables o recents, que han passat d'un 33,7% a un 22,5%.

En relació a la paternitat i maternitat dins de presó, un 13,1% de subjectes han estat pares o mares durant el compliment de la condemna. En el cas de les dones que han estat mares, en tant sols un 16% dels casos els fills menors de 3 anys han pogut cohabitar amb la mare dins el centre. Un punt clau durant aquest període és conèixer qui queda al càrrec de la cura dels fills. Les dades mostren que en la gran majoria de casos (67,4%) els fills queden a càrrec de la mare o el pare, dels avis materns (8,1%) i paterns (5,5%), o de la parella actual (6,4%). En un 25,4% les persones reporten tenir una relació "dolenta" o "regular" amb la persona que queda a càrrec dels fills.

Per tant, les dades ens permeten afirmar que l'empresonament té efectes sobre les relacions de parella i amb els fills, però no sempre aquests canvis passen per un debilitament d'aquests vincles. Observem com la majoria de les parelles estables ha mantingut aquesta relació durant tot el procés, i en molts dels casos on hi ha hagut ruptures han sorgit noves parelles. Alhora, les dades mostren la importància de les parelles com a vincle de suport durant aquest procés, essent la figura que més visites realitza. En relació als fills s'observa que, novament, és la mare la que queda al seu càrrec durant la condemna.

6.1.4. Suport familiar

Un punt clau del projecte és conèixer com i quins agents de la unitat familiar exerceixen suport durant l'empresonament. Aquestes qüestions s'inclouen al qüestionari a través de dues vies: analitzant el suport abans, durant i després (perspectives) de la condemna; i explorant les persones de referència a les que l'individu se sent més vinculat.

En relació al primer punt, es compta amb una escala de suport familiar els 6 mesos abans de l'inici de la condemna. És una escala *Likert* que consta de 17 preguntes ($\alpha=.93$) referents tant al suport emocional com al suport

instrumental. L'escala restant s'ha transformat en una escala amb rang d'1 a 4, essent la mitjana 3,2, la qual cosa indica que, en general, les persones de la mostra rebien suport tant emocional com instrumental durant el període previ a l'entrada a presó. Amb major detall, només un 7,6% es troba sota el rang del 2, indicant un baix suport, i aproximadament un 61,8% reporta rebre un nivell alt de suport (entre el 3 i el 4). Aquest suport, principalment aportat a nivell emocional, alhora es troba acompanyat d'una forta presència de suport instrumental, com es pot observar pel fet que un 13,8% de les persones indica que l'ajuda econòmica per part de la família era la seva principal font d'ingressos abans de l'entrada a presó; i recordem que un 27,4% de les persones seguia convivint en la casa familiar. Aquest paper central de la família com a proveïdora de suport abans de l'empresonament contrasta amb les dinàmiques familiars anteriors, ja que un 55,1% reporta que freqüentment sentia que decebia a la família i un 61,1% declara que usualment s'enfadava i discutia amb aquesta. Això indica que aquest suport familiar era rebut independentment de dinàmiques de conflicte familiar prèvies a l'empresonament. Per tant, podem constatar que la família esdevé un element clau de suport ja abans de l'empresonament. Cal veure, però, com evoluciona aquest suport durant la condemna.

També es compta amb una escala *Likert* de suport rebut durant l'empresonament ($\alpha=.85$; reconvertida en rang d'1 a 4) que inclou 6 preguntes referents a si la persona s'ha sentit acompanyada durant la condemna, ha rebut suport econòmic o si considera que la seva família s'ha sacrificat per ell, entre d'altres. Novament, els resultats mostren com les famílies aporten un alt grau de suport durant la condemna (mitjana de 3,1) tot i que en aquesta ocasió el percentatge de persones que es troben en el rang d'un baix suport (entre 1 i 2) és superior, arribant al 13,2%, però no es pot conèixer si això es deu a un debilitament dels vincles o a majors dificultats per a les famílies per exercir aquest suport, com el cas de les persones estrangeres que tenen la família en el seu país d'origen.

Per últim, també s'inclou una escala *Likert* sobre perspectives de suport un cop finalitzi la condemna. Aquesta escala es compon d'11 ítems ($\alpha=.95$; reconvertida en rang d'1 a 4) i novament inclou preguntes relatives a les

expectatives de suport tant emocional com instrumental. La mitjana es troba en 3,4 on un 73,5% de la mostra té expectatives molt positives de suport en el futur, amb únicament un 4% dels casos on aquestes expectatives són baixes.

En resum, podem afirmar que de manera molt general les persones reben un alt grau de suport per part de les seves famílies abans, durant i després (expectatives) de la condemna. Sí que cal dir que aquestes xifres són menys positives en el suport durant l'empresonament, la qual cosa pot indicar que és en aquest període on les famílies tenen majors limitacions i obstacles per aportar aquest suport. Tot i això, el fet que les expectatives de suport en el futur siguin tant altes sembla indicar dues coses: d'una banda, que inclús si les famílies han tingut dificultats per aportar aquest suport en la condemna, la persona és optimista pel que fa a rebre'l un cop sigui alliberada; i per l'altra, que en alguns casos el fet de rebre suport durant la condemna podria haver reactivat o enfortit vincles previs.

Pel que fa al segon punt relatiu al tipus d'agent familiar de referència, en el qüestionari es pregunta tant per a quantes persones de la família se sent unida la persona com per a quin familiar se sent més unit. Les dades mostren com, tant abans de la condemna com en la seva part final, les persones se senten unides a 4 persones de mitjana. En quant als agents concrets observem com, en ambdós moments, les persones se senten vinculades principalment a familiars directes, destacant les mares (27-28%), germans (15-14%) i fills (9-11%), així com a les parelles (21-25%). En l'únic cas on hi ha una variació significativa pre-post és en el de les parelles, augmentant un 4% la presència d'aquest agent com a familiar de major vinculació. El percentatge de persones que no se senten vinculades a cap familiar es manté al voltant del 5% en ambdós moments.

Això indica que les persones, en general, se senten vinculades a un cercle reduït i íntim, integrat principalment per la família directa, destacant les mares i la parella, incrementant-se el nombre de persones que arrel de l'empresonament identifiquen aquests dos agents com als de major vinculació.

6.2. Anàlisi de les entrevistes

6.2.1. Famílies com a proveïdores de suport

Quan parlem del suport ofert per les famílies de les persones empresonades ho fem partint de la classificació de Wills i Shinar (2000), descrita a l'inici d'aquest treball, que consta de cinc tipus de suport que s'interrelacionen entre ells: el suport emocional, l'instrumental, l'informacional, el de companyia i el de validació.

Generalment, el suport proporcionat a les persones empresonades es veu com a essencial per aquestes persones, sobretot a l'inici per tal que puguin complir la condemna de la millor manera, però també de manera general al llarg de tots els moments implicats en el procés de reinserció. Aquest caràcter necessari també provoca que no susciti massa preguntes o interrogants per part d'aquestes famílies: el suport ofert es dona per descomptat en totes les persones entrevistades.

“Per mi en aquell moment era: haig d'ajudar al meu pare en tot el que necessiti.” (F06, filla)

“Hem assumit que cal estar al costat del nostre germà i que ell necessitava tenir a algú de la família i que per tant em tocava a mi i punt i que no calia donar-li més voltes.” (F12, germà)

“He fet el que la meva consciència i el meu cor m'han dictat [...]. Creia que havia de fer això, no sé si estarà bé o malament, però jo creia que ho havia de fer.” (F32, germà)

Un dels principals tipus de suport que les persones entrevistades mencionen és l'emocional. El suport emocional, d'acord amb Wills i Shinar (2000), és un suport confident, d'estima, de consol, d'intimitat i de reconeixement de mèrits, i l'efecte que pot produir en la persona que el rep és una millora de l'autoestima, reducció de l'ansietat del moment i la depressió, i motiva per tirar endavant i sortir-se'n.

Aquest suport emocional impregna sobretot les comunicacions realitzades mentre la persona està complint condemna a la presó. Les visites a través de les comunicacions, els vis-a-vis, les trucades telefòniques o per correspondència han estat bàsiques en la seva relació durant tot el temps de la condemna: són moments molt importants per a les famílies en tant que són aquells en que des del sistema penitenciari se'ls permet compartir estones amb els seus familiars. En aquestes visites es parla sobretot de l'estat d'ànim de la persona empresonada i se li expliquen detalls de la vida familiar de l'exterior, centrant-se majoritàriament en els seus aspectes més positius.

“Cada setmana, sempre, cada setmana anàvem a veure'l. Hem anat a tot.”
(F16, mare)

“Encara que el diumenge tinguéssim un vis-a-vis, m'era igual, jo hi anava també cada dissabte.” (F17, mare)

“Necessita suport, una mica d'afecte, ja no té la força que tenia [...], no demana massa, no.” (F14, parella)

“Tots necessitem amor i afecte, que és el més important, amor i afecte.” (F03, germà)

En algunes de les converses es veu com els discursos són volgudament modulats i controlats per tal de no preocupar a l'interlocutor. Aquesta experiència sembla existir en les dues direccions: des de dins, la persona empresonada no vol explicar segons què per no preocupar als familiars que el visiten, i des de fora el discurs dels familiars es censura per no preocupar a la persona empresonada. El fet d'evitar parlar de problemes o de preocupacions es justifica per tal de dotar les visites d'un ambient càlid per a tots els interlocutors: al ser dels pocs moments que tenen per veure's i parlar de manera directa, fa l'efecte que es volen assegurar que aquests moments siguin positius.

“Vam tenir molt bones visites junts, ell m'explicava una mica la realitat de la presó, m'imagino que em donava pocs detalls, tampoc volia preocupar-me o alarmar-me.” (F12, germà)

“L’animàvem, vinga va, que ja queda poc.” “Com vols que li expliqui jo coses dolentes perquè després ell es mengi el cap, a veure, no. Hi ha moltes coses que no li explicàvem perquè ell no... perquè no.” (F16, mare)

Cal destacar que en alguns casos aquestes visites han estat més reduïdes per la distància entre el domicili de la família i el centre penitenciari on van ingressar a la persona empresonada. En alguns casos, part de la condemna de presó es va complir en centres penitenciaris fora de Catalunya i, fins i tot, fora de l'Estat espanyol. Aquesta distància implica que les visites no puguin ser tan regulars, tot i que segueixen existint, i que la comunicació es mantingui sobretot a través de les trucades telefòniques i la correspondència. És molt rellevant, doncs, saber que les visites no s'aturen tot i la distància i els obstacles.

“Era cada cap de setmana, o passats dos caps de setmana, quan tenia diners, l’anava a visitar. L’he visitat des del principi.” (F20, parella)

El suport instrumental també apareix com un dels principals tipus de suport proporcionats per la família. És un suport més tangible, pràctic, d'ajuda material i d'assistència en el comportament, i té incidència per solucionar problemes més pràctics (Wills i Shinar, 2000).

Un dels principals actius del suport instrumental són els recursos econòmics que les famílies proporcionen a les persones que compleixen condemna de presó, i sobretot s'exemplifica en l'ingrés que els hi fan de diners en el peculi. Totes les persones entrevistades relaten haver ingressat diners al peculi del seu familiar, on la quantitat i la periodicitat varien segons les pròpies condicions econòmiques de la família. Aquests diners ingressats permeten que la persona empresonada es pugui sufragar algunes despeses per millorar la seva vida dins la presó, com comprar tabac o menjar, principalment, o targetes telefòniques. Alhora, però, aquests recursos també poden ser béns que la família proporciona directament, com roba i altres elements com llibres o revistes.

“Cada quinze dies pujàvem a veure’l, li posava diners al peculi, el que podíem.” (F32, germà)

“I també em va demanar llibres, per llegir i estudiar, perquè els hi portés la següent vegada.” (F20, parella)

Aquest tipus d'ajuda segueix existint quan la persona retorna a la comunitat per tal que pugui fer front a problemes pràctics a la sortida de presó. Molts familiars entrevistats han acollit a casa seva la persona a la sortida proporcionant-li allotjament i tot el que comporta: menjar, subministraments i béns.

“Va venir a casa, és clar.” (F13, mare)

“Aquests dies ha estat treballant amb mi.” (F32, germà)

“Ara ha vingut a viure aquí, amb mi i la meva germana.” (F20, parella)

Alhora, en aquells casos en què la persona que ha sortit de presó no va a viure amb els familiars entrevistats, el tipus d'ajuda pràctica també té una gran importància i l'ajuda econòmica apareix com un pilar important del suport.

“Potser ve dos dies a la setmana, o sigui, lo normal.” (F32, germà)

“I si ha hagut de venir a dinar, a sopar, si ha hagut de venir a dormir, en fi, que hem fet el que hem pogut.” (F32, germà)

“Jo sé que fuma, doncs li deixo un paquet de tabac.” (F16, mare)

Pel que fa al suport informacional, aquell descrit com la provisió d'informació sobre recursos, suggerir alternatives per a l'acció o proveir consell sobre l'efectivitat d'alguna cosa, permet augmentar la quantitat d'informació disponible i ajudar a la persona a obtenir els serveis necessaris (Wills i Shinar, 2000).

Aquest tipus de suport, molt vinculat a l'instrumental, també apareix en les entrevistes realitzades. Sobretot pel que fa a abordar temes més pràctics sobre la pròpia condemna i sobre aspectes jurídics, processals i penitenciaris que són rellevants per la persona empresonada i on la família hi pot aportar més informació.

“Has d'estar molt parlant d'advocats, de procuradors, de a veure això com ho fem, com ho deixem de fer.” “Jo era qui parlava amb l'advocada.” (F06, filla)

“I li vaig dir, què fem, contractem a un advocat?” (F20, parella)

També apareix el suport de companyia, aquell que permet acompanyar a algú en diverses activitats per tal de generar un sentiment de pertinença i integració, produint un efecte i una distracció positius (Wills i Shinar, 2000).

Aquest suport apareix també de manera intrínseca amb les visites penitenciàries que hem fet referència anteriorment, on el component emocional de les trobades prima sobre el simple fet de la companyia. És quan la persona empresonada comença a tenir permisos de sortida o progressions de grau quan aquest tipus de suport apareix de manera més rellevant: es visualitza la importància d'estar amb la persona, de fer-hi activitats normalitzadores, de passar temps junts.

“Fer plans, proposar-li coses...” (F03, germà)

“O em truca ell o li truco jo, i mirem de fer alguna cosa junts.” (F32, germà)

Per últim, el suport de validació és aquell que permet proveir informació de consens i de normativitat del comportament per tal de disminuir la desviació percebuda alhora que proveeix de comparacions favorables (Wills i Shinar, 2000).

Aquest suport no apareix d'una manera tant explícita com els altres tipus mencionats, però també és important per a les famílies. En algunes entrevistes, sobretot en què les persones empresonades eren més joves, s'ha mencionat la rellevància que des del centre penitenciari s'hagi propiciat la integració de la família en la vida quotidiana, sobretot a través de la celebració d'esdeveniments concrets com festes o dinars familiars. Aquestes entrades de les famílies a espais normalment vetats i que els permeten una normalització de les seves relacions han estat molt apreciades.

“Algun dia havíem pogut fer un dinar familiar dins del centre, amb d'altres famílies, on podíem estar junts durant tres hores.” (F17, mare)

El que uneix aquests tipus de suport en les entrevistes realitzades és que és un tipus d'ajuda que és dóna molt per descomptat. És a dir, les persones entrevistades veuen d'una manera natural el fet de proveir aquests tipus de suport al seu familiar, no es pregunten si ho han de fer o no, simplement ho fan.

En tots els tipus de suport que han sorgit arran de les entrevistes hi ha una idea que hi està molt present, i és la noció de continuïtat. Totes les persones entrevistades relaten com aquesta provisió de suport no neix quan comença l'empresonament, sinó que ja apareixia abans i segueix sent important després quan ja ha retornat a la comunitat. Tot plegat se sustenta a partir de la pròpia relació que sempre han mantingut, una relació que permet explicar aquesta relació present.

“Ell sempre s’ha recolzat molt en mi perquè jo sempre l’he ajudat.” (F32, germà)

“Sempre ha tingut el meu recolzament i jo el d’ella també.” (F23, mare)

“Ens ho expliquem tot, des de sempre.” (F17, mare)

I, alhora, també permet explicar com aquesta relació també seguirà en un futur proporcionant els tipus de suport que es vegin necessaris.

“Suport en tindrà [de la família], això segur.” (F16, mare)

“La família està molt unida, som una pinya.” (F17, mare)

“Tu no tens a ningú, jo li vaig fer aquest jurament, que no l’abandonaria, inclús em va bloquejar [impedint-li algunes visites] i jo vaig seguir allà.” (F20, parella)

6.2.2. Justificació del suport proporcionat a través de la relació familiar

Un cop vist el suport que la família aporta a la persona empresonada en tot el seu procés dins i fora de la presó, és important observar com s’explica i es justifica aquesta ajuda proporcionada.

Ja s’ha vist en el punt anterior que la provisió de suport és una ajuda molt donada per descomptat per a les famílies entrevistades, però quan són preguntades explícitament sobre la justificació d’aquesta provisió ho fan a

través de dos aspectes diferents però molt relacionats: la relació prèvia que ja existia entre ells i la definició de la concepció de família.

Quan es fa referència a la relació prèvia establerta es fa referència a la que es mantenia amb la persona empresonada i que amb el pas per la presó es fa més palesa. En totes les entrevistes existia ja una relació intensa entre ells i aquesta relació seguia un mateix patró on la provisió de suport i ajuda anava en una mateixa direcció: del familiar entrevistat a la persona que estava a la presó. Torna a sortir, doncs, la idea de la continuïtat en aquesta provisió de suport.

“Sempre he estat al seu costat, hi estava i hiestic.” (F12, germà)

“Així ho hem assumit i ho hem passat.” (F32, germà)

“Nosaltres ens portem molt bé. Sempre comptem amb l'altre, l'un amb l'altre.” (F05, parella)

En algunes ocasions, aquesta relació prèviament establerta entre familiars respon a una descripció determinada de les persones que han passat a presó. Els descriuen amb un perfil complicat, on molts ja havien tingut problemes amb la justícia o estaven començant a tenir conductes antinormatives, però sobretot alguns fan molt d'èmfasi a alguns moments vitals viscuts que situen en l'origen dels seus actes delinqüencials. Alguns d'aquests moments són la mort d'un familiar directe (sobretot del pare), la separació dels pares, el trencament d'una relació o no sentir-se estimat per la família.

“Ell es va trobar en una situació que potser ell no hauria buscat, però les circumstàncies es van presentar així.” (F32, germà)

“Venim d'una família molt difícil.” (F03, germà)

“Des que el meu germà va caure en el tema de l'alcohol sempre l'he vist com el més dèbil.” (F12, germà)

El fet de considerar a la persona que rep el suport com a necessitada de rebre'l fa que el familiar justifiqui que se li proporcioni aquesta ajuda. Alhora, aquesta descripció del perfil de la persona empresonada a través de mancances o de

punts dèbils genera en alguns moments una infantilització d'aquestes persones, fet que alhora sembla justificar la necessitat que tenen de rebre ajuda. Aquesta particularitat s'ha observat sobretot en el perfil dels germans.

"[...] quasi com els nens petits, has d'abrigallar-lo una mica, i és el més dèbil, pel meu punt de vista, dels meus germans és qui necessita més suport, més ajuda i més de tot." (F12, germà)

"Sempre l'he vist com que em necessitava." (F32, germà)

"Vaig haver de fer de germà gran." (F03, germà)

"L'hem protegit molt." (F16, mare)

Tot i aquest suport donat quasi incondicionalment, no s'observa que les famílies entrevistades justifiquin o tractin d'explicar els motius pels quals els seus familiars van acabar a la presó. De la mateixa manera, tampoc se'n senten ells mateixos responsables.

"Crec que és una persona que va estar en una situació difícil, i que no va saber gestionar-ho [...] No respecto ni aprovo el que va fer, però és el meu pare i va estar al meu costat quan ho he necessitat i creia que ell em necessitava a mi." (F06, filla)

"No em tiraré a sobre culpes de res. Tu saps el que s'ha de fer i no ho fas perquè no vols." (F16, mare)

"Jo no puc dir ni sí ni no, perquè no ho sé. No sé què va passar, no poso la mà al foc per ella." (F13, mare)

Amb tot, una de les justificacions amb més pes és la pròpia concepció de família que fan les persones entrevistades. És a dir, la raó principal per la qual els familiars entrevistats afirmen ser un punt de suport i ajuda per les persones empresonades és, simplement, ser part de la família. La pròpia relació familiar sembla ser suficient per tal de proporcionar ajuda a aquestes persones i justifica per si mateixa el fet de ser un punt de suport important.

“Al cap i a la fi és el meu germà.” “Som germans, en fi, si ens hem pogut ajudar ens hem ajudat.” (F32, germà)

“Per un germà... És la meva posició. Per un germà qualsevol cosa.” (F03, germà)

Aquest aspecte també es molt prevalent en el perfil de les mares entrevistades ja que emmarquen el suport que han donat als seus fills empresonats en un suport més ampli donat a la resta de fills i de família.

“La meva vida ha sigut treballar i intentar que els meus fills els hi anés bé.” (F16, mare)

“Estic dedicada únicament a la meva feina i a la meva llar i als meus fills, aquest és el tipus de persona que sóc.” “Si ella no treballa l'haig d'ajudar jo que sóc la seva mare, clar que jo l'ajudo, incondicionalment.” (F23, mare)

“No fer-li arribar aquells diners [per ingressar a peculi]... jo no em quedava tranquil·la.” (F17, mare)

“Home, clar, és la meva filla, com l'haig de deixar.” (F13, mare)

Tot plegat genera una descripció del que implica el rol de mare, ple d'obligacions i responsabilitats vers la resta de la família i els membres vistos com a més dèbils, i de com està vinculat amb el suport que ofereixen. Es tornarà a incidir en la definició i construcció d'aquest rol al punt 6.2.8 dedicat a la dimensió del gènere en la provisió d'aquest suport.

En aquesta concepció de família cal fer èmfasi a un nou aspecte que s'introdueix a partir del perfil de les parelles, i és que al tractar-se de relacions amoroses triades, el pes que té l'amor i l'estima a l'hora d'abordar la justificació del suport proporcionat és més gran.

“Perquè l'estimava, l'estimo.” “És el millor que he tingut, sinó que hauria jo aguantat. Què hauria aguantat!” “Jo l'estimo, és el meu marit, i mai l'he deixat sol, ni el deixaré.” (F05, parella)

“Hi ha una dita... «Accions fan amors». Tot el que ell va fer en anys passats, per mi i la meva família, jo ho tenia molt present.” (F15, parella)

“Perquè l'estimo, i a més també ha sigut abans que res el meu amic, que quan jo necessitava ell m'ha ajudat també.” (F20, parella)

“Perquè l'estimo molt, perquè ha estat al meu costat sempre.” (F14, parella)

També s'observa, en menor mesura, alguns discursos més enfocats a justificar aquest suport per tal de ser l'última opció per la persona empresonada: els familiars entrevistats creuen que si ells no haguessin estat al seu costat no ho hagués fet ningú. I aquest també és un dels papers essencials de la família, ser-hi sempre, independentment de les circumstàncies.

“Jo sabia que en aquell moment pel meu pare jo era l'únic que tenia, llavors jo sabia que si no estava al peu del canó, el meu pare es trobava sol.” (F06, filla)

“Ella ha tingut sort perquè m'ha tingut a mi.” (F13, mare)

6.2.3. Problemes i obstacles en la provisió de suport

Oferir aquest suport a les persones empresonades per part de la família, però, també té conseqüències. Al llarg de les entrevistes realitzades es visualitzen diversos problemes que aquest suport ha originat per les famílies, algunes càrregues que mereixen ser ressaltades així com l'estat anímic amb que ho van afrontar. Aquestes conseqüències tenen relació amb l'estat emocional, amb problemes econòmics, en aprendre a gestionar noves rutines mentre la persona està empresonada i quan la tornen a acollir al nucli familiar, i amb sensacions de resignació i fortalesa.

Un dels principals problemes generats d'aquest suport és el propi desgast emocional que les persones entrevistades refereixen, molt més pronunciat en el període de presó pels esforços que implica. Tot s'inicia en el mateix moment en què la persona entra efectivament a la presó i se separa físicament de la resta de la família, i segueix en aquest període mentre duren les visites al centre (que ja hem vist que tenen un pes molt important en el suport) i la resta de comunicacions permeses.

“Veure el teu germà petit entrar a presó és una de les coses més dures que m’han passat a la vida.” (F03, germà)

“Molt malament, jo creia que em moria. Em vaig enfonsar. Vaig tenir un atac d’histèria.” (F17, mare)

“Em vaig posar a plorar, em vaig desmuntar...” “Totes les vegades que entrava era plorar primer, després renyar-lo, després parlar, perquè clar jo no entenia res d’això.” (F20, parella)

“No em resultava gens agradable [anar al centre penitenciari], però clar, comprenia que hi havia d’anar.” (F32, germà)

“Recordo la primera vegada quan es van tancar les portes, eh... em van haver de treure perquè jo no podia suportar... unes reixes i després una porta de ferro.” (F05, parella)

“És un trauma, és un trauma, no és gens agradable.” (F12, germà)

“Coses dolentes són tantes, que no sabia ni...” (F21, parella)

Aquest deteriorament emocional dels familiars entrevistats es visualitza molt bé quan expliquen com eren les visites que realitzaven a les persones empresonades: la seva pretensió era dotar-les de normalitat i sensacions positives, mostrant-se serens i tranquils, per tal que aquella estona compartida fos favorable i generés un record positiu.

“Clar, jo aquí [al centre penitenciari] no podia venir a plorar ni a lamentar-me.” (F32, germà)

“Jo ho comparo com quan vas a visitar un malalt [...] jo anava mentalitzat que jo havia de facilitar-li l’estada i donar-li ànims i que jo fos la seva pastilla o el seu baló d’oxigen d’aquell mes o aquella visita.” (F12, germà)

“Quan el veig ploro molt [...] Jo mai he vist aquestes coses, no parlo gaire, ploro i surto.” (F14, parella)

En algun cas, fins i tot, aquest afrontament emocional passa per allunyar-se de la família durant una temporada quan la persona ja ha sortit de la presó per poder gestionar la pressió patida durant tot el procés. Aquest fet de marxar es veu com l'únic que li pot permetre poder-se centrar en ell mateix i no tant en els altres, com ha fet fins ara.

“Vaig marxar perquè necessitava allunyar-me de la família després de tot el que ha passat, i m’ha anat bé, m’ha anat bé.” (F03, germà)

Molt relacionades amb aquesta càrrega emocional hi trobem altres afectacions a la salut física i psicològica que cal destacar. En alguns casos, la persona entrevistada indica l'aparició d'antics problemes, com l'alcoholisme, a causa de la pressió suportada en aquest procés, o afectacions a la salut com la depressió.

“Vaig deixar de sortir de casa.” “És una cosa que em va canviar molt, per bé o per malament, i el dia a dia.. buf, es fa molt dur, se t’escapa de les mans, hi ha moltes vegades que no saps amb qui parlar, si al final demanar ajuda i anar al psicòleg o al metge.” (F21, parella)

*“Va ser una època en què vaig començar a beure... i ho vaig passar fatal.”
“Vaig passar un temps neta i hi vaig tornar.”* (F16, mare)

“A mi em va donar depressió, em vaig sentir malament [...] ja no era jo, jo sentia que era una altra persona al saber que la meva filla estava dins i que quan anava a visitar-la havia de marxar i deixar-la allà a dins.” (F23, mare)

Un altre dels problemes a què han hagut de fer front els familiars és un sentiment de solitud a l'hora de gestionar aquest suport a la persona empresonada en tot el procés de reinserció.

“Jo sempre he estat una tia molt positiva, però ploro en silenci.” “Jo m’he sentit molt sola, molt sola.” (F05, parella)

“Com que m’he trobat tant temps sola, per dir-ho així, que m’he hagut d’espavilar molt.” (F06, filla)

Un altre dels problemes que aquest suport ocasiona és l'econòmic i està relacionat, sobretot, amb el suport instrumental que les famílies proporcionen. En aquest sentit, es visualitzen molt més les despeses que han d'afrontar quan la persona està empresonada.

“Vaig estar quatre anys de la meua vida anant una o dues vegades al mes a passar-me el dia allà [al centre penitenciari], cosa que no me'n penedeixo, però comporta moltes despeses.” (F12, germà)

“Jo treballava les meves hores extres i el meu dia lliure el deixava per quan hagués d'anar a veure a la meua filla.” “Haver de viatjar són despeses, un autobús d'aquí a [ciutat espanyola], moltes incomoditats també.” (F23, mare)

Un altre aspecte que també apareix és com la família ha d'aprendre a gestionar noves rutines en la seva quotidianitat i acostumar-se a viure sense la persona empresonada.

“Des que ell se'n va anar, tota la meua casa es va esfondrar.” “[Han estat] dos anys llargs, amb el seu Nadal, amb aniversaris, amb dates especials.” (F05, parella)

“Quan el meu germà va entrar a la presó em va tocar fer-me càrrec de la situació econòmica [...] vaig haver de posar les coses al dia, van arribar a tallar la llum i l'aigua i vaig haver de moure'm ràpid.” (F12, germà)

“[La vida] canvia molt, perquè no puc treballar, plorant molt cada dia, no puc ni dormir durant un mes o així.” “Et trobes sola, perquè ell és la meua parella, vivim junts, sortim junts, la vida normal, i quan no està no aguantes a casa, quan entres a una casa tan gran, et trobes sola.” (F14, parella)

“Hi ha hagut moments molts durs, molts, perquè he plorat [plora], perquè per mi ha estat molt difícil, ha sigut dur, és molt complicat.” “M'he sentit malament, perquè ha sigut realment difícil.” (F16, mare)

De la mateixa manera, quan la persona surt de la presó i es retroba amb la família, cal que aquesta el torni a acollir en una vida quotidiana refeta. A vegades aquest encaix a un entorn conegut com és el familiar, però que en

certa manera ha canviat mentre la persona estava a la presó, no és fàcil de gestionar.

“Va ser molt difícil, jo crec que va ser l’etapa més difícil per a mi i el meu pare [...] el meu pare va sortir molt canviat.” “Vaig haver de fer molts esforços per entendre que era evident que no era el pare que jo recordava.” (F06, filla)

“Quan ja estava a casa el veia molt estrany perquè com que feia dos anys que no estava allà... dos anys!, i a vegades em resultava estrany veure’l.” “El veia assegut a casa meva i em deia, qui és aquest home, no?, una sensació estranya.” (F05, parella)

Aquí també cal fer esment a una situació viscuda per algunes persones entrevistades, tot i que de manera reduïda, a l’hora de gestionar el retorn de la persona empresonada al nucli familiar: el trencament de la relació de parella que tenia la persona que oferia el suport. Una parella que era estable i que també havia tingut un paper de suport a la persona empresonada en diversos moments.

“Això a mi també em va comportar conflictes amb la meva parella. De fet, vam deixar de ser parella.” (F06, filla)

“Tot això va afectar també la meva relació. Tenia parella des de feia nou anys, i amb tot això es va acabar.” (F03, germà)

Cal destacar que, juntament amb l’enumeració dels diversos problemes ocasionats per tal d’oferir aquest suport, també se’ls presenta amb una certa resignació, com si fossin inherents en el fet de proporcionar suport a una persona de la família que ho necessita, sigui per la circumstància que sigui.

“Jo de cara a la gent he continuat igual, ho he sabut dissimular molt bé.” “Més coses ja... quan no es pot no es pot.” (F32, germà)

“S’havia de portar amb dignitat i així crec que ho vam fer.” (F12, germà)

“Això [ajudar al germà mentre estava a presó] em va portar problemes amb la parella, de fet vam trencar, però m’és igual. Per un germà...” (F03, germà)

“Ho porto com molt bé, de fet no vaig plorar ni em vaig aixafar, ho portava tot com molt natural, com si, bé, és el que hi ha, ho afrontem i ja està, no passa res.” “Vaig haver de portar una vida que no em pertocava per l’edat que tenia, que ho vaig escollir jo, ho tornaria a fer.” (F06, filla)

I juntament amb aquesta resignació apareix també una sensació de fortalesa de la persona entrevistada, de creixement personal a través de tot el procés viscut i el paper proporcionador de suport que ha tingut.

“La vida és així. I si t’enfoneses tu mateixa, enfoneses els que estan al teu costat.” “Ha sigut una experiència molt, molt dolenta, però ara que ho penso dic: coi, tia, com has pogut amb això?” (F05, parella)

“Va ser una situació que em va ajudar a tocar de peus a terra, a plantejar-me una mica el que volia fer amb la meva vida.” “Estic, com et diria, molt orgullosa del que hem aconseguit, de que hem tirat endavant.” (F21, parella)

“Les hòsties a la vida et fan tirar endavant.” (F06, filla)

6.2.4. Reconeixement de l’ajuda

Un punt que volem explorar és saber si l’ajuda que els familiars han prestat és reconeguda i agraïda per part de la persona empresonada. Aquest agraïment queda especialment palès en el moment de l’alliberament, on la persona excarcerada agraeix de forma explícita tot el suport rebut durant l’empresonament.

“Clar que m’ho agraeix, si jo he estat pare i mare dels meus fills, la meva filla m’estima.” (F23, mare)

“Gràcies... amb cartes... si no fos per vosaltres... molts detalls.” (F16, mare)

“Ell no cal que em doni les gràcies pel que he fet perquè sé que m’ho agraeix i m’ho agrairà tota la vida.” (F06, filla)

“M’ha donat les gràcies per l’any que va estar a casa meva i... sí, contínuament.” (F03, germà)

Aquest agraïment s'expressa de manera verbal, però també adoptant nous comportaments i actituds. En el cas concret de les parelles, aquestes reporten que la persona demostra preocupar-se més pels seus sentiments, per com es sent, i ser més atenta.

“Està molt bo amb mi, quan em passa alguna cosa o amb la meva família, m'ajuda molt.” (F14, parella)

“No hi ha un dia que no m'enviï un missatge que... que t'estimo, que ets la dona de la meva vida, que l'he ajudat, que l'hi he donat suport.” (F05, parella)

Això, per tant, contrasta amb la situació anterior a l'empresonament (recordem que l'anàlisi descriptiu ja destacava la presència de dinàmiques de conflicte prèvies dins les famílies), mostrant que per part de la persona empresonada es pot haver produït una reflexió i reavaluació de la relació de parella. Això també pot ser donat pels ultimàtums i límits que les parelles estableixen i que condicionen el suport a què la persona no es torni a desviar del camí. Sembla, doncs, que quan surten, les persones tracten de compensar el suport rebut durant la pena.

“Està tot el dia fent coses a casa, m'ajuda molt [...] jo crec que també s'ha adonat que jo he estat allà per ell.” (F05, parella)

En canvi, hi ha ocasions on aquest reconeixement no es produeix, o es deixa de produir amb la mateixa intensitat al passar el temps i reprendre la convivència. Això succeeix, per exemple, en el cas de les mares, on la seva provisió de suport es dona per suposada sota la concepció tradicional de família, on en el cas d'algunes parelles al cap del temps, es torna a les dinàmiques i rutines anteriors a la condemna, no agraint o complint les expectatives que s'han posat en la relació.

“Que va... no m'han reconegut ni et reconeixen res.” (F13, mare)

“No em sento agraïda com jo voldria, però en fi, jo l'he ajudat i ja està fet, no hi ha volta enrere.” (F20, parella)

Per tant, podem dir que en general les persones sí noten que aquest suport que han ofert és reconegut, i això acaba repercutint, en el moment actual, en el

seu estat anímic en tant que senten que el que han fet ha ajudat al familiar i ha valgut la pena.

“Al menys sembla que he fet alguna cosa bé, em sento reconfortat en aquest sentit, potser he fet el que corresponia.” (F32, germà)

6.2.5. Ajuda rebuda i necessitats demandades

Una de les preguntes clau que ens formulàvem a l'inici de la recerca era conèixer qui ajuda a les famílies o a qui acudeixen per rebre suport en tot aquest procés. Malauradament, la primera realitat que emergeix és que els familiars no cerquen ajuda o suport en institucions comunitàries sobretot per dues raons: en primer lloc perquè, com hem vist, ni s'ho plantegen en primera instància degut a que assumeixen el seu rol de suport com natural i propi dins la concepció de família i, en segon lloc, quan es plantegen cercar aquesta ajuda no coneixen els recursos disponibles ni com accedir-hi, informació que tampoc reben per part de les institucions.

“No sé si hi ha algú a qui acudir.” (F16, mare)

“No hem acudit a cap entitat ni a res, ni ningú ens ha donat ajuda tampoc.” (F23, mare)

L'única excepció la trobem en casos puntuals en què degut a una situació d'estrangeria o a greus dificultats socioeconòmiques s'acudeix als serveis socials. En aquests casos, però, les persones declaren que en moltes ocasions les seves necessitats no són satisfetes, o només obtenen una ajuda molt puntual i limitada.

“Vaig estar sis mesos amb una targeta, aixecant-me a les cinc del matí, unes cues horroroses, una targeta que em donaven seixanta euros, anava al supermercat, i ja està.” (F05, mare)

“He parlat amb l'assistenta social i em diu, busca't la vida, agafa la teva maleta i busca't la vida.” (F14, parella)

Això implica que els familiars acudeixin a xarxes informals de suport per rebre l'ajuda que necessiten. En aquest sentit, dels discursos emergeixen tres figures

clau: la família extensa, els amics i les xarxes de contactes informals o en la comunitat.

La pròpia idea de família ens feia pensar que és en ella mateixa a qui els familiars acudirien en cerca de suport per afrontar tot aquest procés. La realitat, en canvi, ens mostra una situació polaritzada. En el cas de les persones que tenen un nucli familiar propi a part de la persona que ha estat empresonada, aquests sí que solen acudir a les seves pròpies famílies (dona i fills) per rebre acompanyament (per exemple, les visites) i suport emocional, ja que l'empresonament del familiar és tractat com un assumpte d'índole familiar que cal superar amb l'ajuda de tots.

“Jo tinc els meus fills, a la meva mare i a les meves germanes, que vivim totes juntes, i aquest tema ens va afectar a tots per igual, aquest tema només el parlem en família.” (F23, mare)

“Afortunadament tinc els meus fills que m'acompanyaven perquè no anés sol [a les visites] per estar amb mi.” (F12, germà)

“La capacitat dels meus amics i dels meus pares d'ajudar-me, és una cosa que em va sorprendre molt, saber que, mira, tinc poqueta gent, però els que estan, els tindrè sempre amb mi” (F21, parella)

En canvi, en aquells casos on la relació amb la resta de la família s'ha trencat, o quan aquesta es troba fora del país, tot el pes sol recaure en el familiar que no té amb qui compartir aquestes càrregues, situació que es dona en major mesura en les mares i parelles, que solen afrontar soles tot aquest procés.

“He trobat a faltar tenir una germana, o una cosina...” (F13, mare)

Veiem com la família extensa, doncs, té un paper més limitat de l'esperable a l'hora d'ajudar als familiars que ajuden, i que en la pràctica tot el pes d'ajudar a la persona empresonada sol recaure en un únic familiar o el seu cercle més íntim. Això certament genera frustració en algunes persones, que senten que aquest rol de suport i cura que elles sí que estan realitzant per un dels membres de la família (l'empresonat), no els és retornat, compensat o facilitat

per part de la resta, els quals eludeixen aquesta responsabilitat compartida (o adquirida).

“La família et ve recriminant que ells no ho haurien fet.” (F05, parella)

“Ell té un germà, el vaig trucar, m’hauria agradat que hagués vingut, i que veiés al seu germà, però ell mai ha vingut.” (F20, parella)

Tot això implica que sigui als amics a qui s’acudeixi principalment per obtenir el suport emocional, l’afecte i la comprensió que les persones necessiten davant d’aquesta dura situació. En els amics busquen algú a qui confiar les seves preocupacions sense ser jutjats, i alhora pretenen separar aquestes preocupacions del nucli familiar (per exemple, dels fills) i principalment, ser escoltades.

“Tinc un amic meu que sempre m’ha dit, si necessites alguna cosa parlem, i sempre m’ha donat un cop de mà [...] m’ha ajudat molt perquè a vegades un necessita tenir una mica d’alleujament.” (F32, germà)

“He tingut amics que m’han ajudat moltíssim, amics eh? Aquests amics han estat millor que la meva mare i que, bé, que tota la família que tenim [...] m’han ajudat molt en tot, d’estima, de suport, de tot.” (F05, parella)

“Una amiga meva que l’estimo com si fos una filla, que és la que m’acompanya al metge, de molts problemes m’ha tret, ella ho sap des del principi.” (F13, mare)

“Jo tenia a una parella fantàstica al costat, i a les amigues.” (F06, filla)

Per últim, però no menys important, cal destacar que d’alguns discursos es desprèn que, davant la falta d’informació sobre gestions i aspectes concrets relacionats amb l’empresonament, les persones acudeixen i busquen el suport que altres persones en la seva mateixa situació els poden oferir. En aquest sentit, especialment durant les esperes per visitar els familiars a la presó, mantenen converses i comparteixen experiències amb familiars d’altres presos.

“Al final acabes coneixent més famílies, així al final acabes parlant amb ells de com estàs, com et va la setmana.” (F21, parella)

“Clar, jo li vaig preguntar a una mare que també estava allà esperant i ella m’ho va explicar.” (F20, mare)

D'altra banda, també acudeixen a contactes en la comunitat per obtenir ajuts, o salvar obstacles relacionats amb les dificultats per donar suport durant la condemna informant-se, per exemple, sobre maneres més econòmiques per arribar als centres penitenciaris, com fer les gestions per fer les visites o com accedir a recursos legals.

“Em van parlar d’aquesta noia, que duia un taxi, i feia carreres més econòmiques als centres penitenciaris.” (F20, parella)

“Jo m’informava de com estava a través de la dona d’un home que complia condemna amb ell, jo li preguntava.” (F14, parella)

Això és especialment prevalent en aquelles persones amb una xarxa familiar dèbil o aquelles persones estrangeres que tenen la família fora, i que es troben soles i sense una xarxa social forta a qui acudir.

En resum, observem com els familiars acudeixen a diferents agents per obtenir l’ajuda que els manca: acudeixen a la família extensa en busca de suport emocional i instrumental (per tal de compartir càrregues), a amics en cerca de comprensió i empatia, i finalment a contactes en la comunitat per obtenir la informació que els hi manca. També volem destacar que, a la pregunta de quin tipus d’ajuda haurien preferit, resulta majoritària la demanda de suport emocional i d’acompanyament durant tot el procés i, especialment, en la primera etapa de la condemna, quan els familiars se senten més perduts i necessiten més suport. En aquesta línia, trobarien molt positiu i d’ajuda el poder compartir les seves experiències, dubtes i preocupacions amb grups d’altres persones que hagin passat per aquesta mateixa situació.

“També necessitaria algú amb qui poder parlar, poder explicar-li el que em passa.” (F16, mare)

“No sé, informar-te una mica del dia a dia. No sé, que sigui un tracte més humà, i el que et dic, que t’informin sobretot els primers cops que vas.” (F21, parella)

“No sé, jo crec que en aquell moment [a l’inici] necessites entendre. No sé qui ho ha de fer, però que algú t’expliqui els processos.” (F06, filla)

“A la mateixa presó no em van voler donar informació”. “Perquè al principi jo estava en un núvol, no entenia.” (F20, parella)

6.2.6. Contacte amb les institucions i els professionals

A partir dels discursos hem vist com les principals demandes que les famílies presenten són de suport emocional (empatia, afecte i comprensió) i d’informació (conèixer, entendre). A l’inici de la recerca posàvem de manifest que, sota la perspectiva del model de rehabilitació al nostre context, les famílies esdevenien un agent clau (i actiu) en el procés de reinserció. Cal analitzar com és la relació dels familiars amb la institució penitenciària i amb el seu personal, en relació a tot aquest procés, per comprovar si aquestes demandes obtenen resposta.

El moment inicial es caracteritza per ser traumàtic. Pels familiars que arriben per primera vegada a la presó, aquesta esdevé xocant, genera ansietat i sentiments d’abstracció, com si estiguessin dins d’una pel·lícula.

“Em vaig posar a plorar perquè la presó és ben lletja eh? Una impressió gran, les portes, com sonaven, semblava una pel·lícula.” (F20, parella)

Aquesta hostilitat de l’espai es transmet a les persones que l’integren en tant que les persones senten que no pertanyen a aquell lloc. Inclús en algunes ocasions es perceben diferents a les pròpies famílies d’altres interns, no des d’un punt de vista estigmatitzant, però sí des d’un distanciament respecte aquells espais i individus que per a ells són nous i no els són propis, reforçant aquesta sensació que la presó és un espai aïllat de la resta de la societat.

“Jo tenia divuit anys, no havia tocat mai per res aquest món, allà entre barrots, i a més la gent que, no és gent amb una vida social molt fàcil, llavors et trobes en una situació que, que tu no vens d’aquest món.” (F06, filla)

“És una cosa que es surt del normal, que no t’esperes que pugui passar en el teu cercle.” (F21, parella)

Cal destacar la importància de les visites i dels funcionaris que les regulen en tant que són les persones amb qui més directament tracten les famílies en tot aquest procés que, cal recordar, es percep amb molta duresa, especialment a l'inici. En aquest aspecte, els discursos que emergeixen plantegen un panorama negatiu. Les persones descriuen el tracte que reben per part dels funcionaris com a fred i amb una falta d'empatia envers la seva situació d'angoixa i desconeixement.

“També els funcionaris que hi havia, no eren gens simpàtics amb la gent, jo entenc que al final allà han de tractar amb tot tipus de gent, suposo que ells han de ser així perquè han de ser així, però clar, tot molt fred, no saps on vas.” (F21, parella)

“Hi havia [funcionaris] que, suposo que tenien més mà esquerra, i altres que si no t'empenyien quasi t'entraven a batzegades.” (F12, germà)

No és que es descrigui aquest tracte com a manifestament negatiu, però sí amb inconvenients, per exemple, com a burocràtic, arribant a dubtar de si entre les seves funcions està la de tractar amb major atenció a les famílies.

“És un tracte molt distant [...] tampoc m'he sentit acompanyada [...] no notes un recolzament per part d'ells [el personal de tractament] no sé si l'han de donar, però no el donen.” (F06, filla)

Cal remarcar que això no és extensiu a tots els professionals, tot i que la tònica general és la d'un tracte neutre o distant. També s'afirma que hi ha funcionaris que sí que tenen una actitud més comprensiva a l'hora del tracte i d'ajudar a entendre la situació, la qual és agraïda.

“Igual n'hi havia un o dos doncs que eren més amables, que al final quan jo anava resava perquè estiguessin ells, per atendre'm, per si tenia algun dubte o el que fos.” (F21, parella)

El punt més preocupant, però, és un discurs que també apareix i que va més enllà d'un tracte distant, trobant familiars que se senten estigmatitzats pel propi personal del centre, no a través d'accions concretes, sinó de mirades i maneres

de parlar que els fan sentir culpables per associació del que han fet els seus familiars.

“Els familiars quan entrem a un centre penitenciari quasi que hem d’anar com demanant per favor, demanant perdó, que jo no ho entenía.” (F12, germà)

“Nosaltres només vam tenir la culpa que no li vam posar fre, saps?” (F13, mare)

Això provoca frustració en els familiars, que se senten culpables i ficats dins del mateix sac, quan ells pateixen una situació i unes conseqüències d’uns actes que ells no han comés ni escollit, però que se’ls hi atribueixen pel fet de no haver-los evitat en tant aquesta idea que la família és el principal mitjà de control informal.

“Escolti [referint-se al tracte dels funcionaris], que jo estic tant condemnat com el meu germà, perquè al cap i a la fi jo no he fet res i he de venir aquí a ajudar-lo.” (F12, germà)

Com a resultat, això causa que aquesta línia simbòlica divisòria que existeix entre les persones que són dins i les que resten fora desaparegui per a alguns familiars, però no amb una connotació positiva que implica una desaparició de barreres i obstacles respecte l’intern i la seva família, sinó en un sentit negatiu com si ells també visquessin part de la condemna assumint, també, part de la culpa.

“Jo notava que et miraven així com que tu també eres la classe de persona que fa aquestes coses [...] per la forma que em parlaven, quan em registraven, em feien sentir això.” (F20, parella)

Com hem vist anteriorment, tot això implica que en moltes ocasions, precisament les persones parlin i acudeixin a familiars d’altres interns que tenen major experiència per a preguntar i assabentar-se dels procediments amb major detall, així com per a sentir-se més enteses

Entre les demandes d’informació, més enllà del procediment de les visites, també apareix la de conèixer quin és l’estat de la persona empresonada i la seva evolució, tasca que hauria de recaure en el personal de tractament o els

serveis socials penitenciaris. Trobem disparitat en relació amb els contactes amb aquests professionals: hi ha casos on aquest contacte sí que s'ha produït, tant telefònicament com presencialment, però també d'altres que diuen no haver tingut cap tipus de contacte amb la institució o que aquest s'ha limitat a una trucada esporàdica.

“Per telèfon sí que vaig parlar amb la persona que... amb l'educadora sí que parlava alguna vegada.” (F03, germà)

“A mi ningú em va trucar, i als seus pares que jo sàpiga tampoc.” (F21, parella)

En relació al contingut d'aquestes trobades, la valoració sembla ser negativa. Novament són descrites com a molt burocràtiques, dirigides a conèixer com és la relació familiar exclusivament en termes de planificació del tractament i classificacions. El tracte torna a ser definit com a fred, emprant llenguatge tècnic que els familiars no entenen, reunions de les quals no consideren que en surtin informats, ans al contrari, en ocasions surten amb més preguntes que respostes, fent referència a una certa ambigüitat i hermetisme a l'hora de donar informació sobre la persona empresonada.

“Em trobava amb l'ambigüitat, no m'explicaven si el meu germà estava millor o pitjor, si la seva conducta era millor o pitjor, no m'ho explicaven.” (F12, germà)

“No va ser res de l'altre món [...] ja et dic, va ser un ambient molt formal, molt burocràtic.” (F21, parella)

Fins i tot en algunes ocasions, els propis familiars se senten renyats en tant que ells vénen amb unes demandes i posicionaments sobre la condemna i l'intern que en ocasions no són entesos o compartits per aquests professionals. Això genera frustració, en tant que els familiars creuen que els professionals etiqueten i parlen dels interns, de les accions que van fer i la seva personalitat, al marge d'ells, que són qui realment han conviscut i coneixen a la persona empresonada.

“No perdona, jo conec al meu pare, tu no el coneixes [...] tu l'has vist quatre vegades al meu pare, no pots treure una conclusió d'una manera i etiquetar-lo i posar-lo en un sac.” (F06, filla)

“La sensació aquesta que jo tenia doncs la manifestava, no? Deia, doncs a mi em sembla excessiu el que li fan al meu germà, i llavors m’esbroncaven! Em deia, escolti, que el que ha fet el seu germà està molt malament.” (F12, germà)

En d’altres casos la valoració és neutre, quan aquestes trobades estan centrades en la situació de l’intern (no a nivell personal sinó de classificació) i, segons els familiars, l’únic objectiu és el de conèixer la situació actual de la seva relació i sí se’n poden fer càrrec i ajudar-lo quan la persona empresonada ha de començar a fer vida a l’exterior.

“Em va dir que tornés a portar tots els papers un altre cop a [centre penitenciari]. Aquí es comença un altre cop de zero.” (F20, parella)

Això, però, reforça el caràcter instrumental de la família i el seu paper passiu en relació al tractament i a una avaluació de les seves necessitats.

No apareixen, doncs, gaires mencions a què en aquests contactes es tracti la situació concreta del família. En moltes ocasions això també ve donat pel fet que aquests contactes es donen en el període final de la condemna (per exemple, per preparar l’accés al règim obert o llibertat condicional), un cop els familiars ja han assumit més la situació, mentre que segons ells és en els moments inicials quan aquests contactes els serien més útils.

“Ningú va tenir interès en saber si jo estava bé, si no estava bé, si ho portàvem bé o si ho portàvem pitjor [...] si s’ha de fer s’ha de fer durant, que potser és quan menys coses entens.” (F06, filla)

“Jo he trobat a faltar visites de totes les classes, que truquin a la meva porta i no sé, algú no? Escolta com estàs, què necessites.” (F05, parella)

Precisament, veiem com quan aquests contactes sí que són dirigits a afrontar aquestes qüestions, aportant informació amb empatia i amb la finalitat de calmar i tranquil·litzar al familiar, aquests contactes són molt agraïts.

“Havies de parlar de sentiments, de com et senties, i home, ella sí que era més amable i es notava que estava més acostumada a parlar amb la gent.” (F21, parella)

“Em trucaven per donar-me notícies d’ella [...] jo em sentia bé per les recomanacions que em donaven.” (F23, mare)

“Em deien que tranquil·la, que sortirà de seguida, que es bon noi [...] em quedava més tranquil·la.” (F17, mare)

Arribats a aquest punt cal preguntar-nos, doncs, com reben la informació les famílies sobre els canvis de la condemna, els tràmits a seguir i la progressió i estat de la persona empresonada. La resposta és que aquesta informació principalment la reben a partir de l’intern. Això és una mostra de l’enorme importància que tenen les comunicacions intern-família per assolir aquesta demanda d’informació, però alhora ens caldria ser crítics i plantejar si en tots els casos l’intern és la persona adequada per transmetre aquesta informació (per exemple, trasllats i canvis en la condemna o procediments), i què passa en aquells casos on l’intern, pels motius que sigui, no pot transmetre dita informació o no pot fer-ho de la manera adequada.

6.2.7. Estratègies per a promoure la reinserció

Tradicionalment s’ha atorgat un paper passiu a la família a l’hora d’afavorir la reinserció, en tant que aquesta ha d’oferir suport prosocial a la persona excarcerada de manera que l’individu desisteixi de la delinqüència per a no perdre aquest vincle i aquest suport (el que s’ha anomenat *stake in conformity*).

En canvi, estem especialment interessats en el paper actiu que la família pot tenir en la reinserció, atenent a les estratègies específiques que aquestes adopten per tractar d’evitar que els seus familiars puguin tornar a delinquir, estratègies que vagin més enllà de la provisió de suport. En aquest sentit, a partir dels discursos generats podem establir cinc estratègies diferenciades que les famílies utilitzen per afavorir la reinserció: supervisió, preguntar i aconsellar, aïllament de fonts criminògenes, celebració del nou jo i establiment de límits.

En primer lloc, observem que els familiars exerceixen un veritable rol de supervisió en la comunitat un cop la persona surt de presó. D’una banda, al veure a la persona excarcerada com algú que es troba perdut i desemparat quan surt de presó, les persones reporten estar més atentes i vigilants als moviments i estils de vida dels seus familiars.

“Em noto que estic més a l’expectativa, vigilant.” (F32, germà)

“Si jo veig que se m’encén la llum vermella sí que prendria mesures.” (F12, germà)

D'altra banda, aquesta supervisió s'estableix a partir del control de les activitats, parlar molt amb la persona per saber què fa i assegurar-se que compleix les seves rutines i obligacions.

“Jo conec on treballa, cada passa que dóna m’explica, sinó truco jo i pregunto.” (F14, parella)

“Més vigilant en el sentit de, no estiguis mai en el lloc on no hakis d’estar.” (F21, parella)

Aquesta supervisió va acompanyada d’una major atenció de la persona centrada en el pla emocional. A partir d’aquesta major atenció, en cas de detectar que la persona es troba alterada emocionalment, el familiar actua preguntant a la persona com està, què li passa, i tractant no només de deixar palès que està allà per donar suport a la persona excarcerada, sinó donant també consells adoptant una funció de guia de la persona.

“Doncs la investigaria, què està passant, parlaria amb ella a veure què passa, quan jo la vegi que no és la mateixa nena, jo llavors m’asseuré amb ella i li preguntaré què està passant.” (F23, mare)

“Li pregunto què li passa, primer no em vol dir res, però jo em poso una mica nerviosa quan el veig una mica estrany.” (F14, parella)

“Si jo veig que ell quan parla està expressiu i tot això, jo veig que va bé, quan el veig una mica així... llavors ja li pregunto, a veure que et passa?” (F32, germà)

Aquesta major atenció i el fet d’estar pendent de la persona, però, també comporta sentiments negatius en els familiars, que especialment en el moment de la sortida es preocupen i se senten angoixats per por a què la persona pugui desviar-se del camí.

“Sempre tens el, i sí?” (F12, germà)

“Ell no pot tenir temps lliure, necessita fer alguna cosa perquè clar, el temps mort no...” (F16, mare)

Una tercera estratègia consisteix, precisament, en identificar les potencials fonts i situacions de risc que els familiars atribueixen com les causes principals de que la persona acabés perdent el rumb i delinquis. A través de la relació i història personal que els uneix, així com de la informació que han obtingut al ser la persona clau que els hi ha donat suport durant la condemna, els familiars detecten espais i persones que consideren que són factors de risc perquè la persona pugui reincidir. Un cop detectats, tracten d'allunyar a la persona d'aquests ambients o d'aquestes companyies, però no a través de la prohibició ja que, com ells comenten, cal que la pròpia persona esdevingui autoconscient d'aquestes fonts de perill fent palès que no comparteixen aquests elements que atribueixen que en un passat van dur a la persona a delinquir.

“Al cap de sis mesos de sortir li vaig dir, deixa la feina, marxem d'aquí.” (F05, parella)

“Sempre li repetia el mateix, que vagi amb compte, que no s'ajunti amb males persones, que no el tempti res, que no es fiqui en problemes.” (F20, parella)

Això també succeeix respecte de les amistats que les persones hagin pogut establir amb altres interns. Els familiars tracten d'allunyar a la persona d'aquestes amistats al considerar que lliguen a la persona al seu passat, al seu antic jo que va complir una condemna de presó.

“El primer any em va costar molt allunyar-lo de les amistats que va fer allà [a presó]” (F15, mare)

“L'he d'espavilar en, això és així, això no, no vegis a aquests amics.” (F05, parella)

“Jo el trauria del barri.” (F16, mare)

Amb aquest allunyament cerquen que la persona es distanciï del seu antic jo per centrar-se en un de nou, remarcant que s'ha convertit, o s'ha de convertir, en una persona nova aïllada del delicte.

“Jo no puc escollir-li les amistats, ella ha d’escollir les seves noves amistats, saber el que ella escull per no tornar a delinquir.” (F23, mare)

Una altra estratègia, interrelacionada amb les anteriors, és la celebració per part de la família del nou jo en qui s’ha convertit (o s’ha de convertir) la persona un cop surt de presó. Així doncs, moltes famílies relaten el moment en què la persona obté la llibertat condicional com molt emotiu i destaquen que van fer una festa per a celebrar-ho.

“Ens vam reunir tota la família per fer-li una festa de benvinguda a casa, i amb els amics.” (F17, mare)

“Vam fer una festa, un sopar amb els amics.” (F06, filla)

“Vam fer una festa amb familiars i amics, va sortir una mica apagat.” (F03, germà)

Mitjançant aquestes celebracions, la família reforça la idea que la persona, un cop fora, ha esdevingut una persona nova que ha estat capaç de superar el període anterior deixant-lo enrere, fet que es motiu de celebració. Ens sembla interessant destacar aquesta idea, la celebració de la sortida i de la nova identitat, pel fet de recordar a les funcions que tenen els *reentry courts* descrites per Travis (2005) o, en part, a com haurien de ser els rituals reintegradors reivindicats per Maruna (2011).

Per últim, veiem que una de les estratègies a la que més importància donen els familiars és l’establiment de límits. Així doncs, les famílies estableixen límits i ultimàtums sobre els comportaments i actituds que esdevenen tolerables i els que no, posant com a amenaça la retirada del suport que s’ha proporcionat al llarg de la condemna. El suport a la sortida, doncs, esdevé un suport condicionat: s’estableixen límits que si són sobrepassats comportaran la seva retirada.

“Sempre amb un límit, no et passis d’aquí perquè no cola.” (F32, germà)

Un cop es produeix la sortida, en canvi, la persona en tant que és lliure, ja no requereix d’aquest suport incondicional sinó que ha d’esdevenir responsable dels seus propis actes i ser proactiu en guanyar-se’l.

“Li dic, recorda que has estat allà, pensa en les coses dues vegades abans de fer-les.” (F05, parella)

Això queda especialment plasmat en el cas de les parelles, les quals negocien com serà la relació un cop es produeix la sortida, deixant clar en molts casos que no tornaran a passar per la mateixa situació.

“Jo si veig aquestes coses, jo no vull estar amb tu, me’n vaig.” (F14, parella)

“Jo vaig haver de seure amb el meu pare i dir-li, prou, si segueixes així has de marxar.” (F06, filla)

“Jo li vaig posar un ultimàtum.” (F05, parella)

Això reforça la percepció d’alguns familiars de que el delicte va ser fruit d’un error o de desviar-se del camí, i per tant la persona mereixia de compassió i ajut, mentre que la reincidència en canvi seria una elecció i implicaria no reconèixer el sacrifici que la família ha fet, arribant a plantejar, per tant, que no donarien aquest suport (o almenys amb la mateixa intensitat) en una segona ocasió.

“Vam tenir una conversa, i dos i tres, de que jo ja havia passat per això i no sabia si ho podria tornar a passar perquè al final és una cosa que a mi m’ha canviat la vida, i s’ha de ser molt forta per afrontar-ho, i al final no em quedaven ganes ni ànims per tornar a passar-ho [...] sí que li vaig dir, vam establir uns límits de, mira, jo a la mínima cosa que vegi doncs no, no ho toleraré.” (F21, parella)

Per tant, podem veure com els familiars de manera informal es converteixen i exerceixen les funcions que serien esperables d’un agent de supervisió en la comunitat. Podem dir que més enllà de la provisió de suport les famílies utilitzen estratègies actives per supervisar la persona, conèixer el seu estat anímic, preocupacions i dubtes i oferir consell i ajut emocional, detectar fonts de risc per a la reincidència, i ajudar a la persona a allunyar-se’n, i establir límits i ultimàtums per assegurar que la persona compleixi amb els comportaments responsables que s’esperen d’ella. Tot això ho fan, a més, sense més recursos que la pròpia relació que tenen i la importància del vincle

generat ja que, com veiem a l'hora d'establir límits, l'única cosa que les famílies tenen per negociar o condicionar el suport és l'amenaça amb la ruptura del propi vincle, amb finalitzar aquesta provisió de suport. Així doncs, la família té i desenvolupa un rol molt més actiu del que se li pressuposa i reconeix en la promoció del desistiment.

6.2.8. Genderització

Amb anterioritat comentàvem com la literatura ha destacat que quan parlem de famílies de persones excarcerades, en la majoria de casos, en realitat estem parlant de dones (Codd, 2007). Estem especialment interessats en veure com els rols de gènere intervenen en la justificació i en la provisió de suport per part de les famílies. A més, també volem posar el focus en aquells casos menys comuns on és la figura masculina la que esdevé familiar de referència en aquest procés, i en com les concepcions de la masculinitat emergeixen en aquests discursos.

En primer lloc destaca el rol de cura i provisió de benestar i suport incondicional, associat tradicionalment a la figura materna, i que aquí també emergeix amb força. Aquesta tasca, la provisió de suport, no és vista com una obligació en tant que les persones refereixen que el donen com a elecció pròpia. Però sí que emergeix com un deure, contret i justificat per la relació anterior, tal i com vèiem anteriorment, però també pel paper i el rol que la condició de mare o parella li atribueix.

“Vaig tractar de tirar endavant perquè les meves filles només em tenen a mi [...] jo sóc la seva mare.” (F23, mare)

Això pot plantejar si realment ens trobem, doncs, davant una elecció lliure o condicionada i assumida per les expectatives socials i personals associades a aquest rol i a les concepcions tradicionals de mare i parella.

“Jo he d'escoltar a un, he d'escoltar a l'altre, per a tot em truquen a mi, tot [...] no aniran al seu pare a preguntar-li res no, bé aquesta és la meva vida.” (F16, mare)

Aquesta responsabilitat i els problemes i càrregues que comporta són assumits per la figura femenina, però no hem d'oblidar que en molts casos aquestes han de seguir exercint el rol de cuidadora respecte d'altres familiars diferents de la persona empresonada. Aquests relats mostren com elles carreguen sobre les espatlles aquest pes per tal d'alliberar i protegir a la resta de la família, especialment quan hi ha altres fills.

“Tampoc vaig pensar en mi, jo per a mi no demanava res.” (F17, mare)

“Jo de veritat que mai m’he preocupat per mi, sempre em preocupo pels demès, sempre, però jo penso que el rol d’una mare és aquest.” (F13, mare)

“I si m’enfonso jo, què fem amb les nenes?” (F05, parella)

Aquesta assumpció de la responsabilitat, com veiem, presenta matisos entre mares i parelles: les primeres han adquirit aquesta responsabilitat en tant que mares que han de garantir la cura i bon comportament dels seus fills, i les segones en tant que van escollir a aquesta parella, però les dues tenen alhora la responsabilitat de tractar de fer-lo tornar al bon camí.

“També li hauria pogut donar l’esquena, però no, és la meva filla, si hi ha una cosa bona o una cosa dolenta haig d’estar al costat d’ella.” (F13, mare)

“Si estimes a una persona, com se sol dir, per les coses bones i les dolentes.” (F05, parella)

En tot cas, sigui adquirida per condició o per elecció, tant mares com parelles porten associades la responsabilitat de cuidar al fill i/o a la parella i ajudar-lo a superar aquest procés. Això és produeix i es perpetua fins i tot quan hi ha problemes, inclús en aquells casos on la relació es va trencar o afeblir arrel de l’empresonament, però on la necessitat de preocupar-se pel benestar de la persona empresonada acaba emergint, resultant inconcebible el fet de tant sols plantejar-se no assistir a la persona.

“Creia que em costaria més pensar-ho [si seguir o no amb la relació] però a la setmana o així, el cor em demanava seguir parlant amb ell i saber com estava [...] i més que res per a que no se sentís sol, que a part de que estaven la seva família i els seus amics, sentia que havia de fer-ho, i no deixar-lo sol en aquells

moments tant importants [...] No m'entrava al cap deixar-lo sol allà dins." (F21, parella)

Dins els rols de gènere, aquell que destaca més és el maternal. Els interns, especialment a la sortida, són vistos i descrits com nens que necessiten ser cuidats i guiats, així com a aprendre a comportar-se i a actuar davant la nova situació que estan vivint. Aquesta visió és compartida entre les figures femenines més enllà de les mares, provocant que parelles i filles hagin d'adoptar aquest rol de mare.

"Jo em vaig sentir molt mama, em vaig sentir amb els papers molt canviats amb ell, va ser molt dur." (F06, filla)

"Era com un nen petit que acaba d'arribar a la ciutat." (F20, parella)

"No sóc dolenta, vull que aprengui." (F05, parella)

Per tant, independentment de si la persona és dins o fora de presó, el rol es manté i s'adapta: quan eren dins necessitaven ser cuidats per poder suportar la duresa de l'empresonament, però quan són fora també ho han de ser per afrontar la nova vida en llibertat que els hi és estranya i xocant.

Aquests rols tradicionals, a més, són reforçats per la resta de la família i l'entorn, que no només assumeix i accepta en moltes ocasions que ha de ser la figura femenina la que carregui amb el pes principal en aquest procés, sinó que a més l'encoratja a fer-ho sense qüestionar-ho. Això també queda palès en el cas de les parelles: com dèiem, elles han adquirit aquest rol per elecció però saben que, com a potencials mares en un futur, podrien trobar-se en la mateixa situació.

"[La meva mare] em va dir que no l'abandonés, que l'ajudes fins el final"
"Perquè el món dona voltes, jo tinc germans homes, qui sap si un dia poden passar per això." (F20, parella)

"Que no el deixi sol, perquè quan està a la presó si que necessita ajuda d'ella."
(F14, parella)

La importància del rol maternal la podem observar, també, a partir de com els participants en la recerca han identificat els seus familiars de referència. Anteriorment destacàvem que l'anàlisi descriptiva mostrava que les mares i parelles eren el familiar de referència per a la major part de les persones que finalitzaven la condemna. Això s'ha traslladat a la nostra mostra on les persones en quasi tots els casos ens han referit a figures femenines (mares i parelles) com a familiars de referència en el procés de reinserció, amb l'excepció dels germans.

En aquests casos on la figura masculina és referida com la de referència, on hi destaca el paper dels germans, cal veure com es justifica. Veiem com la figura masculina emergeix com a responsable quan la figura maternal no està disponible ja sigui per incapacitat, quan la persona empresonada no té parella, o la mare és molt gran i no pot oferir aquest suport a causa de problemes de salut, o degut a que la relació no existeix a causa de greus conflictes familiars previs.

“Clar, la meva mare és molt gran, ja té 90 anys.” (F32, germà)

“M'utilitzaven a mi com a portaveu, quan volien dir-se alguna cosa en comptes de trucar-se m'ho deien a mi.” (F03, germà)

També trobem casos on, inclús si la figura femenina es troba disponible, si aquesta alhora té un nucli familiar propi, ha d'exercir el seu rol maternal respecte el seu propi nucli, delegant la cura de la persona empresonada en altres familiars. Posem per exemple el cas d'un germà que ens relatava que ell s'havia de fer càrrec de la situació ja que la seva germana tenia la seva pròpia família per cuidar.

“El que passa és que la meva germana viu una mica més en la llunyania, i al ser dona, potser viu més l'efecte mare i no tant l'efecte germà.” (F12, germà)

En el cas on és la figura masculina la responsable, veiem com rols atribuïts a la concepció de masculinitat apareixen. Els germans descriuen a la persona empresonada com algú dèbil i perdut, per qui sempre han hagut d'estar pendents i atendre'l.

“Penso que en el fons és dèbil [...] dels meus germans és potser el que necessita més suport i més ajuda.” (F12, germà)

Davant d'això, la figura del germà (masculí) s'erigeix com un model a seguir, un guia, capaç de marcar límits allà on la figura femenina no ha tingut un paper rellevant per tal de reconduir a la persona.

“La meva mare no li ha donat molt amor [...] sempre li ha mancat aquesta estima.” (F03, germà)

“Necessitem tenir una família i necessitem un entorn que ens ajudi a aixecar-nos quan caiem, i ha de ser així [...] als meus fills els ensenyo això.” (F12, germà)

En aquest sentit, sorgeix el relat de la manca de la figura paterna (per diversos motius) com a causant d'aquesta falta de referent que els germans vénen a omplir.

“Jo he sigut com el seu pare, el seu germà, el seu amic.” (F32, germà)

“Crec que he fet exactament el mateix que hauria fet el meu pare, crec que he fet el que tota la vida ell m'ha ensenyat.” (F12, germà)

En resum, podem observar com es fa difícil separar el rol de suport i cura que les famílies exerceixen dels rols tradicionals esperats que s'atribueixen a les dones i a la masculinitat, posant de manifest la importància de tenir en compte el gènere a l'hora d'analitzar l'impacte de l'empresonament i el seu afrontament per part de les famílies.

7. Conclusions

L'anàlisi de les estructures d'unitats familiars i el suport que aquestes aporten abans, durant i després de la condemna, ens ofereix diverses conclusions que ens ha de permetre resoldre les preguntes que es plantejaven al començament d'aquesta investigació.

a) Descripció de les unitats familiars on retornen les persones empresonades i si hi ha hagut canvis en les relacions familiars prèvies (Objectius 1 i 2)

En general, les persones provenen de famílies afectives, però una part important d'aquestes alhora es troben ubicades en contextos de desavantatge que en ocasions poden dificultar la supervisió i transmissió de valors normatius. Les entrevistes, alhora, han mostrat com aquest desavantatge es pot fer extensiu a les pròpies famílies, les quals presenten una manca de recursos, ja sigui degut a situacions socioeconòmiques complicades o -en el cas de les persones estrangeres- al fet que els manca una xarxa social forta al tenir a la resta de la família fora.

Els vincles familiars, en termes d'estructura de la unitats, semblen veure's poc alterats per la condemna. Abans de l'entrada a presó, la majoria conviuen en famílies nuclears amb la parella i els fills. També destaca que una part de la gent segueix convivint amb la seva família d'origen (principalment aquells qui no tenen una parella estable i encara no han format la seva pròpia unitat familiar). Els canvis en aquestes estructures són mínims a la sortida de la presó.

Aquesta absència de canvis no implica, però, que no es produeixi un trencament dels vincles: en més d'un 30% dels casos hi ha un trencament amb la parella i més d'un 60% reporten que la relació amb els seus fills s'ha debilitat. L'absència de canvis en les estructures familiars s'explicaria, doncs, pel fet que les parelles estables s'han mantingut, pel fet que en quasi la meitat dels casos on hi ha hagut un trencament també s'ha iniciat una nova relació, i perquè les persones que vivien amb la seva família d'origen ho han seguit fent tot i el trencament amb les parelles (inestables). El fet que el major trencament de

vincles es produeixi en les parelles recents o inestables podria indicar que la fortalesa del vincle és clau a l'hora que aquest es mantingui durant l'empresonament. Tot això també s'ha pogut observar en l'anàlisi qualitativa de les entrevistes on, efectivament, s'ha observat com les parelles estables, tot i les dificultats i en ocasions l'existència prèvia de conflictes, s'han mantingut durant tota la condemna proveint suport i cura a les persones empresonades, mentre que en els casos on aquesta parella ha estat absent, han sigut persones de la família d'origen -essencialment mares i germans- qui han acollit i s'han fet càrrec de la persona un cop aquesta ha sortit de la presó.

b) Explorar el tipus de suport que proporcionen les famílies, les càrregues que els ha comportat i com el justifiquen (Objectius 3 i 4)

Una de les conclusions que sorgeixen amb més força tant de les dades quantitatives com de les entrevistes realitzades és el rol central de la família com a proveïdora de suport a la persona condemnada. Es destaca, a més, que aquesta provisió de suport es realitza de manera continuada: ja es produïa abans de l'empresonament, es manté durant aquest i continua un cop la persona és alliberada. En aquest sentit, les dades mostren com el percentatge de persones que reporta rebre un alt grau de suport és superior al 60% en aquestes tres moments.

També hem observat com les famílies proveeixen els cinc tipus de suport proposats per Wills i Shinar (2000): emocional, instrumental, informacional, de companyia i de validació. Aquests tipus de suport, a més, són oferts sense qüestionament per part de les famílies, que els assumeixen com a propis i per descomptat. Dels cinc tipus en destaquen dos: el suport emocional, dirigit a fer més suportable la condemna i a ajudar a la persona en la seva adaptació un cop fora del centre; i l'instrumental, manifestat a través dels ingressos a peculí i, sobretot, a partir de l'acolliment de la persona un cop surt de la presó. Aquest acolliment a la sortida també apareix en l'anàlisi de les dades de l'enquesta, que mostren que la majoria de persones vivia amb la parella o la família d'origen abans de l'entrada a presó i eren acollides per aquestes un cop sortien. També volem destacar la importància de les visites com a espai i eina

per a la provisió d'aquest suport però, sobretot, com a mitjà per mantenir el contacte entre interns i famílies.

A l'hora de justificar l'aportació d'aquest suport, les famílies utilitzen l'argument del suport com a deure en base a dos arguments: la relació prèvia existent i la concepció de família. D'una banda, les relacions prèvies vénen marcades per trajectòries d'afecte, però també per una descripció de la persona empresonada com algú amb una vida difícil i que requereix ser ajudada i guiada, sense que això impliqui una justificació del delicte comés. De l'altra banda, el suport també ve justificat per la pròpia concepció de pertinença a la família en tant que es dóna per suposat que els seus membres s'han d'ajudar i donar suport i, per tant, es dóna per entès que és responsabilitat seva ajudar al membre de la família que ha acabat a presó.

En les entrevistes es posa de manifest com les famílies proveeixen aquest suport i les dades de l'enquesta mostren com efectivament els interns consideren que el reben en gran mesura. Alhora, però, les dades també mostren que aquest suport és aportat per un cercle reduït i íntim, la qual cosa pot augmentar les càrregues sobre aquests familiars.

Pel que fa a aquestes càrregues, les entrevistes ens han permès identificar-ne set de diferents: el desgast emocional, sobretot pel fet d'haver de separar-se de la persona empresonada i el que implica visitar-lo en un espai tant hostil com la presó; la solitud a l'hora de donar aquest suport; problemes econòmics derivats de l'ajuda que han de donar a l'intern, dels desplaçaments i l'acolliment postpenitenciari; les noves rutines sense aquesta persona a la qual s'han d'adaptar; l'adaptació a la sortida, que en ocasions és xocant tant per a familiars com per a la persona alliberada; la resignació vers aquestes càrregues, assumint-les com a pròpies, sense opció a evitar-les; i finalment i en alguns casos, una sensació també de fortlesa, en tant que la persona ha estat capaç de fer front a tots aquests obstacles.

c) Conèixer quines necessitats tenen les famílies per afrontar aquest procés i quina ajuda han rebut per afrontar-ho (Objectiu 5)

L'anàlisi de la literatura prèvia en el nostre context mostrava que en ocasions s'escolta poc a les famílies i, en conseqüència, se sap poc sobre quines necessitats presenten durant el procés de l'empresonament. A través dels problemes i càrregues que aquestes pateixen, hem observat que es destaca la necessitat de dos tipus de suport: un d'emocional, ser escoltades i ser acompanyades durant tot el procés; i un de tipus informacional, amb més informació sobre els tràmits a realitzar, sobre l'estat de la persona empresonada i la seva evolució.

Les entrevistes han posat de manifest que aquest suport no és ofert per les institucions. En primer lloc, pel fet que molta gent ha tingut poc contacte amb els centres o els seus professionals i, en segon lloc, perquè quan aquest contacte s'ha produït ha estat descrit com a burocràtic, caracteritzat per una ambigüitat i manca d'informació, dirigit únicament a conèixer si la família pot acollir a l'intern quan aquest accedeixi al règim obert i no a conèixer també les necessitats i l'estat de la família. En un altre element clau com són les visites, els familiars descriuen un tracte fred i inclús arriben a sentir-se estigmatitzats, com si ells també fossin considerats culpables pel fet de tenir un familiar complint condemna. En canvi, quan aquest contacte sí que s'ha centrat en donar suport emocional i ànims al familiar, així com informació de qualitat, la persona ho ha agraït molt.

Tot això porta a que les famílies hagin de recórrer a diferents agents informals en busca d'aquest acompanyament que necessiten. Dels discursos analitzats emergeixen tres agents clau: els amics, sent la figura a qui principalment s'acudeix, sobretot pel fet de ser escoltats i no jutjats; la família extensa, en els casos en què la responsabilitat per l'empresonament es comparteix i es tracta com un assumpte familiar (si bé això succeeix en poques ocasions); i les xarxes de contactes en la comunitat, principalment per obtenir informació i ajuda instrumental com, per exemple, compartint experiències i informant-se a partir de familiars d'altres interns.

Sí que reben, en la majoria d'ocasions, el reconeixement de l'ajuda per part de la persona que ha estat empresonada. Aquest reconeixement pot ser implícit o explícit i es manifesta mitjançant dues vies: l'agraïment per l'ajuda rebuda i un

canvi en les actituds i comportaments que té per objectiu compensar en certa manera el suport rebut, i que es dirigeix a reconduir les situacions de conflicte que existien prèviament a l'entrada a presó. També cal posar de manifest, però, que hi ha ocasions on aquest agraïment no es produeix. Són casos on es dona per suposat que la família ha de donar aquest suport o d'altres que amb el pas del temps aquest agraïment desapareix i les dinàmiques de conflicte anteriors reapareixen.

Per tant, podem afirmar que les famílies necessiten i demanden ser escoltades, acompanyades i informades durant tot el procés i, especialment, a l'inici de la condemna. Una ajuda que en molts casos no reben ni per part de les institucions ni tampoc per part de la resta de la família, fet que provoca que aquestes no sàpiguen o no es plantegin acudir en busca d'ajuda, carregant sobre les seves espatlles tot el pes i responsabilitat del procés de reinserció. Alhora, aquestes persones demanden poder compartir les seves experiències i ser escoltades per d'altres que hagin passat per una situació similar, reforçant la idea que calen més recursos institucionals i comunitaris que ajudin a les famílies.

d) Conèixer quines estratègies duen a terme les famílies per promoure la reinserció (Objectiu 6)

La literatura ha mostrat el paper de la família en la reinserció com un paper passiu on la importància del vincle familiar i de parella s'estableix, per tot el que suposa i aporta, com a una cosa a perdre (el que s'ha anomenat *stake in conformity*). Sota aquesta concepció és l'individu qui gestiona el seu desistiment en base al vincle establert amb la família, i a aquesta família se li demana només que hi sigui i que sigui pronormativa.

Però a partir de les entrevistes realitzades es visualitza com la família no adopta un rol passiu, ans al contrari: els familiars esdevenen agents actius en el procés de reinserció de la persona excarcerada.

Aquest paper el duen a terme a través de diverses estratègies: la supervisió de la persona i les seves rutines, hàbits i comportaments; preguntar, preocupar-se pel seu estat d'ànim i aconsellar en aquelles ocasions on veuen a la persona

perduda; l'aïllament de la persona de fonts criminògenes com poden ser l'entorn i antigues o noves amistats que s'identifiquen com a risc; la celebració del nou jo, celebrant que la persona ha sigut alliberada i reforçant la idea que ha trencat amb el seu passat i és algú nou i responsable; i a través de l'establiment de límits, deixant clars quins comportaments estan permesos i quins no, posant com a amenaça el deixar de proveir suport i trencar la relació.

Podem dir, per tant, que tal i com afirmava Codd (2007), les famílies esdevenen autèntiques agències de reinserció, també en el nostre context, exercint totes aquelles funcions que promouen un retorn efectiu a la comunitat, però sense rebre recursos, ajuda o ser reconegudes per part del sistema penitenciari com a agents actius als quals cal escoltar en tot aquest procés.

e) Explorar el paper del gènere en la provisió de suport (Objectiu 7)

Tant els resultats de l'anàlisi descriptiva com els de les entrevistes reforcen la idea que també es posava de manifest en la literatura que, en la majoria d'ocasions, quan parlem de famílies en realitat estem parlant de dones. Queda palesa la importància del gènere i dels rols atribuïts a homes i dones per entendre com es dóna i es justifica el suport en el procés de reinserció.

Les dades mostraven com per a la majoria dels individus els seus familiars de referència són les mares i les parelles, i és precisament a aquests perfils als que ens han dirigit les persones empresonades per poder entrevistar a aquests familiars de referència. Les dades també han mostrat com són les dones les que queden a càrrec dels fills un cop la persona és empresonada, i a les entrevistes hem pogut observar com aquest rol maternal, i la posició que en la família se'ls hi atribueix, provoquen que les dones assumeixin la provisió de suport com un deure natural (mare) o adquirit per elecció (parella) que han de dur a terme soles, protegint alhora a la resta de la família de les conseqüències negatives de l'empresonament. Tot això comporta que la persona excarcerada sigui vista de manera infantilitzada, com un nen que requereix ser cuidat dins de la presó, per tal d'evitar que sucumbeixi al malestar de la pena, i fora, per tal que aprengui a adaptar-se a un món del qual s'ha vist separat forçadament.

També apareixen, però, relats relacionats amb la masculinitat, particularment a partir de la figura dels germans. Aquests actuen quan la figura materna o femenina no es troba disponible, ja sigui perquè no hi és per problemes de salut o per dinàmiques de conflicte familiar greus. Aquestes figures masculines, però, tot i donar suport, no ho fan a través dels mateixos mecanismes. Aquests s'estableixen com a guies, com a figures fermes que pretenen establir uns valors i esdevenir referents: davant dels seus germans que han estat més dèbils, aquests esdevenen una figura paterna.

Tot això porta, doncs, a que puguem fer nostres les experiències que s'han observat en d'altres contextos i afirmar que, efectivament, més que famílies com a agents de reinserció ens trobem davant de dones soles que han d'exercir aquest paper, per condició o per elecció, amb totes les conseqüències que això comporta.

Finalment, no podem oblidar aquelles persones que no disposen d'aquests vincles i suport familiar. Aquestes persones poden trobar-se en una gran situació de desavantatge respecte la resta ja que el fet de no comptar amb aquest suport pot afectar a la seva capacitat per fer front als sentiments negatius que genera la pena (manca de suport afectiu), comptar amb menys recursos dins i fora de la presó (manca de suport instrumental) i, en general, sentir-se menys vinculat, fet que pot afectar tant a la seva participació en el tractament com a les seves expectatives de futur. Tot i no ser objecte de la present recerca, focalitzada en el paper de les famílies, cal atendre a aquestes persones que no se senten vinculades amb cap familiar de referència i que no comptaran amb aquest suport un cop finalitzin la condemna.

8. Propostes

Des de l'inici d'aquest treball hem constatat que les famílies de les persones que compleixen una condemna de presó tenen un paper molt rellevant en el seu procés de reinserció, però alhora també hem volgut posar el focus sobre una realitat més invisibilitzada: com aquestes famílies gestionen aquest procés, quines càrregues els hi comporta, com les aborden i quines ajudes tenen per realitzar aquesta tasca.

El paper que les famílies tenen en el nostre entorn és molt important. I ho és sobretot tenint en compte la importància del model d'estat del benestar familiarista que ens regeix on les famílies apareixen com a principal agent proveïdor de suport i benestar. Aquest paper tant rellevant segueix apareixent en el model rehabilitador català, però amb matisos: a les famílies se'ls hi reconeix la seva responsabilitat i se les menciona diverses vegades, però sense incorporar-les totalment com a membres essencials del procés de reinserció de les persones empresonades.

Es per això que les propostes que aquí posem en relleu parteixen dels resultats obtinguts en l'estudi que ens han suscitat diverses preguntes sobre com hauria de ser l'encaix de les famílies en aquest model de reinserció tenint en consideració els punts forts i febles que elles mateixes ens han relatat.

1ª. Visualitzar a les famílies de les persones empresonades com a agents actius d'ajuda a la reinserció

És important començar a considerar a les famílies de les persones que compleixen una condemna de presó com una font essencial de suport per aquests persones i de l'enorme paper que tenen en aquest procés.

De manera intrínseca, el sistema penitenciari i de rehabilitació ja confereix a la família un paper primordial en el procés de reinserció i li traspasa moltes responsabilitats. De fet, aquest sistema sembla que principalment ofereix recursos a persones que surten de presó i que no tenen cap nucli familiar que se'n pugui fer càrrec, donant per fet que en cas que existís aquesta família ja se n'ocuparien.

Per això cal posar en valor a les famílies i allò que aporten al procés de reinserció que realitza la persona empresonada. Un primer pas que cal abordar és escoltar-les més i seguir indagant sobre els seus punts de vista, les seves necessitats i els problemes que aborden. Són necessaris més estudis que tinguin a aquestes famílies com a centre de la investigació per tal de realitzar un bon diagnòstic de la seva situació.

Alhora, es veu rellevant incorporar plenament a les famílies en aquest procés com a agents de ple dret, sobretot dins dels centres penitenciaris mentre dura la condemna, a través de les visites i les comunicacions, però també afavorint la seva entrada als centres per tal de realitzar activitats que millorin i consolidin la seva relació. També caldria que els professionals dels centres, des del personal de rehabilitació fins al personal de seguretat, veiessin a les famílies amb el potencial que poden aportar per millorar el procés de reinserció de la persona empresonada i alhora, proveïssin a aquestes de la informació i l'acompanyament que necessiten i demanden. En aquest sentit, es podrien incloure diversos mòduls de formació específics per als professionals que tinguin contacte amb els familiars, tant a nivell d'intervenció com en relació a les visites, per tal que tinguin en compte a les famílies i les incloguin en el procés de reinserció. Cal que els professionals encarregats del tractament, quan reben a les famílies, siguin capaços d'atendre-les, ajudar-les i assessorar-les sobre com fer front a situacions difícils, com promoure relacions positives amb els familiars i com aplicar les eines i els coneixements inherents a les seves tasques per tal que els familiars tinguin una experiència positiva i confortable. D'altra banda, caldria formar al personal que atén als familiars durant les visites per tal que siguin capaços de calmar-los, ser empàtics amb la seva situació, dotar-los de tota informació necessària sobre un procés que és nou i desconegut per a ells, alhora que evitant l'estigmatització secundària d'aquests familiars.

Caldria fer partícips a les famílies de com s'està desenvolupant la condemna, quins progressos fa en els programes de tractament el seu familiar, quin estat anímic té o quina progressió en grau té prevista. Una figura que podria tenir aquest paper és el gestor de casos familiar (Shapiro, 1998), que s'ha introduït en el marc teòric i que ja existeix en altres àmbits com en el tractament de les

drogoaddiccions. Aquest gestor proporcionaria suport a les famílies atenent els seus problemes i preocupacions i seria una figura d'enllaç amb els professionals penitenciaris per resoldre les seves demandes. L'avantatge d'aquest tipus de mesures respecte a la tasca que ja desenvolupen els treballadors socials dins els centres és que aquests últims centren la seva intervenció en l'intern i les seves necessitats de rehabilitació, mentre que figures com la del gestor de casos familiar se centra principalment en l'atenció a la família i les seves necessitats traslladant, a més, la intervenció a ambients menys hostils pels familiars, com la intervenció a la comunitat.

2ª. Dotar a les famílies de les persones empresonades dels recursos adequats per tal de donar suport al procés de reinserció

A l'incorporar a les famílies plenament en el procés de reinserció cal també dotar-les de recursos adequats per tal que puguin dur a terme aquest paper de la millor manera possible. La gran quantitat de càrregues que les famílies arrosseguen i els seus propis contextos de desavantatge fan que, d'alguna manera, s'incorpori més pressió cap a aquestes famílies a l'hora de valorar el procés de reinserció de la pròpia persona empresonada.

El desgast emocional, els problemes econòmics i la falta de suport rebut són les principals càrregues que les famílies indiquen a l'hora de relatar el seu paper en aquest procés. D'aquesta manera, sembla necessari contemplar una xarxa de recursos útils per a aquestes famílies on les famílies de persones empresonades tinguin un espai que els ofereixi suport directe a través de professionals i voluntaris, on es creïn grups de suport per poder abordar els temes que els preocupin, s'ofereixi formació i programes de sensibilització especialitzats i s'ajudi a desenvolupar polítiques i pràctiques més afavoridores per a les famílies.

Un dels recursos que poden ser útils, sobretot en els primers moments, és la confecció de guies breus que resolguin dubtes concrets que les famílies tinguin sobre l'empresonament i que recullin informació de contacte d'entitats i recursos que puguin ser d'utilitat. D'altres experiències similars, com les exposades al marc teòric, han ideat una línia telefònica d'ajuda per a familiars

per tal d'aconsellar i proveir d'informació en tots els aspectes relacionats amb l'empresonament: el moment de la detenció, les visites al centre penitenciari o la preparació per l'alliberament.

Aquí també hi poden jugar un paper les associacions de familiars de persones empresonades. Aquesta era una de les peticions més recurrents a les entrevistes realitzades, sobretot per poder rebre suport i poder compartir obertament els temes que més els preocupaven. Tot i que la creació d'un grup de familiars de persones empresonades sembla que hagi de tenir el seu origen en el propi grup de familiars, des de l'Administració es pot ajudar a generar les sinergies i les dinàmiques que ho puguin propiciar, així com informar de la seva existència.

Alhora, també cal tenir en compte que moltes vegades les famílies no estaran disponibles per proporcionar aquest suport a la persona empresonada, per què no vol, per impossibilitat o per absència. En aquests casos és pertinent no deixar a la persona empresonada aïllada i suplir el buit familiar a través d'altres recursos comunitaris.

3ª. Destacar el paper de la dona en el marc de la família de les persones empresonades

Un punt important que creiem que és necessari que quedi clar és que la gran majoria de vegades que es parla de famílies en realitat s'està parlant de dones. I és que el gènere i els rols atribuïts a homes i dones són essencials per tal d'entendre com es dona i es justifica el suport en el procés de reinserció. En aquesta investigació també ha quedat palès que són majoritàriament les dones qui carreguen amb un pes enorme quan els homes del seu entorn (parelles, fills, pares) entren i surten de la presó, i que acompanyar a aquesta persona té un cost personal, social i psicològic que cal abordar.

Destacar que són eminentment les dones qui realitzen aquest paper ja és un avenç en si mateix i permet aproximar-se a aquestes famílies d'una manera més realista, abordant els problemes que manifesten amb eines més adequades i pensant en recursos més pertinents.

S'ha vist que separar el rol de suport i cura que les famílies exerceixen dels rols tradicionals esperats que s'atribueixen a les dones no és gens fàcil, i posa de manifest la importància de tenir en compte el gènere a l'hora d'analitzar l'impacte de l'empresonament i el seu afrontament per part de les famílies. A la recerca presentada s'ha comprovat que quan la figura masculina és l'encarregada de donar suport, aquesta sol comptar amb una xarxa de suport i nucli familiar propi, però quan ho és la figura femenina (mare, parella) aquestes solen desenvolupar un rol de suport per sí mateixes, sense ajuda d'altres agents. Aquesta situació és especialment complicada en el cas de les dones que queden soles a càrrec del nucli familiar, sobretot quan hi ha fills a càrrec.

Així doncs, les polítiques dirigides a ajudar les famílies que creiem que s'haurien d'implementar haurien de tenir en compte l'especial situació de vulnerabilitat de les dones, especialment aquelles que ja compten amb cert desavantatge. Algunes de les mesures caldria que anessin orientades a facilitar els desplaçaments cap als centres penitenciaris, facilitant les visites i el contacte familiar, flexibilitzant-ne les condicions de manera que poguessin adaptar-se a la dinàmica i recursos de la família. En concret, es podrien habilitar més espais dins i fora dels centres adaptats pels menors i els contactes familiars (semblants als ja existents a les unitats de mares), proporcionar ajuda i recursos pels desplaçaments, o flexibilitzant els horaris de les visites de manera que no distorsionin la vida familiar i permetin conciliar la cura dels fills i la família amb el suport a la persona empresonada.

Si ens fixem en la situació de les dones que queden a càrrec dels fills veiem que és especialment complexa: no només han de seguir mantenint al nucli familiar per sí soles alhora que ajuden a la persona empresonada, sinó que han de fer front a la difícil tasca de donar suport i explicar la situació als fills. Sabem que els fills de les persones empresonades poden patir risc d'exclusió i desgast psicològic arrel del coneixement de la situació del familiar, procés complicat dependent de l'edat del menor. Mesures que ajudin a les mares a afrontar aquest procés, orientades als menors, per tal d'explicar-los aquesta situació i donar-los suport emocional, poden ajudar a alleugerir una mica el pes que recau sobre aquestes dones.

4ª. Repensar el model de suport basat en les famílies

Per últim, no volem deixar passar l'oportunitat d'obrir un debat que ens sembla molt pertinent tenint en compte les conclusions d'aquesta investigació i les anteriors propostes formulades. I és que, si bé sabem que les famílies són un dels agents que tenen més rellevància en el procés de reinserció, si bé també sabem que aquest paper el desenvolupen sense que ningú els hi demani de manera explícita i apareix de forma inherent simplement pel fet de ser família, si bé aquestes famílies acaben desdibuixades i focalitzades principalment per dones que són mares, parelles o filles que lideren la provisió del suport i del procés de reinserció, potser caldria preguntar-nos si realment han de seguir-ho realitzant d'aquesta manera.

Ja hem mencionat la incidència que el model familiarista d'estat del benestar té sobre la pròpia concepció de les famílies i del seu rol en la provisió de benestar i suport. I com, d'alguna manera, totes les polítiques públiques realitzades (penitenciàries, rehabilitadores, de reinserció) prenen aquest model de base i l'exploten al màxim sense ni qüestionar-lo. Aquesta reproducció d'un sistema que no sembla gaire afavoridor del paper que li toca jugar a la pròpia família, i a la dona que normalment hi està al capdavant, no sembla que sigui un futur gaire encoratjador. Està a les nostres mans decidir si reformulem un sistema basat en la família com a principal agent de provisió de suport –que s'ha comprovat, i és indiscutible, que té un paper molt rellevant– o si aprofitem per canviar les regles del joc i construïm un sistema on aquesta provisió de suport vingui d'altres mans, com l'Estat.

9. Bibliografia

Cassà, N. (2015). *Les visites familiars a presos com a element reductor de la reincidència*. Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

En línia a: <http://ceife.gencat.cat/ca/recerca/cataleg/crono/2015/visites-families-presos/>

Cid, J.; Martí, J. (2012). Turning points and returning points. Understanding the role of family ties in the process of desistance. *European Journal of Criminology*, 9 (6): 603-620.

Codd, H. (2007). Prisoners' Families and Resettlement: A Critical Analysis. *The Howard Journal*, 46 (3): 255-263.

Comfort, M. (2003). In The Tube At San Quentin The "Secondary Prisonization" of Women Visiting Inmates. *Journal of Contemporary Ethnography*, 32 (1), 77-107.

Cullen, F. (1994) Social Support as an Organizing Concept for Criminology: Presidential Address to the Academy of Criminal Justice Sciences. *Justice Quarterly*, 11:527-559.

Entitats Catalanes d'Acció Social (2017). *Directorí d'entitats socials amb serveis a famílies*. Barcelona: Agència de Comunicació Social. En línia a: <http://acciosocial.org/wp-content/uploads/2017/09/DIRECTORI-FAMILIA-2017.pdf>

García-Borés, P.; Font, N.; Fernández, C.; Escurriol, R.; Roig, A.; Leyton, H.; Moreno, M. (2006). *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*. Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans (Universitat de Barcelona).

Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat (2011). *El Model de rehabilitació a les presons catalanes*. En línia a:

http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/model_rehabilitacio_presons_catalanes.pdf

Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia (2017). *Programa per a la preparació de la vida en llibertat*. Programa Compartim; 14. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Comunitat d'educadors socials de centres penitenciaris.

Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia; Taula de Participació Social (2017). *Activitats de voluntariat als centres penitenciaris*. En línia a: http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/reinsercio_i_serveis_peni/voluntariat_en_l_ambit_d/activitats_voluntariat_cp.xls

Halsey, M.; Deegan, S. (2015). 'Picking up the pieces': Female significant others in the lives of young (ex)incarcerated males. *Criminology & Criminal Justice*, 15 (2): 131-151.

Ibàñez, A. (2013). *El rol de la comunitat en la reinserció*. Treball Final de Màster. Màster d'Investigació en Sociologia Aplicada. En línia a: <https://ddd.uab.cat/record/136900>

Ibàñez, A.; Cid, J. (2016). *La reinserció de les persones que finalitzen condemna en règim ordinari*. Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. En línia a: <http://ddd.uab.cat/record/164855>

Jardine, C. (2017a). Supporting Families, Promoting Desistance? Exploring the Impact of Imprisonment on Family Relationships. A: E.L. Hart, E.F.J.C. van Ginneken (eds.) *New Perspectives on Desistance*. London: Palgrave Macmillan UK. doi: 10.1057/978-1-349-95185-7_8

Jardine, C. (2017b). Constructing and maintaining family in the context of imprisonment. *British Journal of Criminology*, azx005. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx005>

La Vigne, N.; Naser, R.; Brooks, L.; Castro, J. (2005). Examining the effect of incarceration and in-prison family contact on prisoners' family relationships. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21 (4), 314-335.

Laub, J.; Sampson, R. (2003). Life-course desisters? Trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70. *Criminology*, 41 (3), 555-592.

Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària.

Martí, J.; Cid, J. (2015). Encarcelamiento, lazos familiares y reincidencia. Explorando los límites del familismo. *Revista Internacional de Sociología*, 73 (1).

Martinez, D. J.; Abrams, L. S. (2013). Informal Social Support Among Returning Young Offenders: A Metasynthesis of the Literature. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57 (2): 169-190.

Martinez, D. J.; Christian, J. (2009). The Familial Relationships of Former Prisoners. *Journal of Contemporary Ethnography*, 38 (2): 201-224.

Maruna, S. (2011). Reentry as a rite of passage. *Punishment & Society*, 13 (1): 3-28.

Mills, A.; Codd, H. (2008). Prisoners' families and offender management: Mobilizing social capital. *Probation Journal*, 55 (1): 9-24.

Moreno, L. (2001). La «vía media» espanyola del modelo de bienestar mediterráneo. *Papers. Revista de Sociologia*, 63: 67-82, doi: <http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers/v63n0.1207>

Murray, J. (2003). [Chapter 17]. The effects of imprisonment on families and children of prisoners. A: A. Liebling; S. Maruna (eds.) *The effects of imprisonment*. Devon: Willan.

Naser, R.; Visher, C. (2006). Family members' experiences with incarceration and reentry. *Western Criminology Review*, 7 (2), 20-31.

Reentry Policy Council (2005). *Report of the re-entry policy council*. New York: Council of State Governments. En línia a: <http://www.reentrypolicy.org/Report/About>

Reial decret 190/1996, de 9 de febrer, pel qual s'aprova el reglament penitenciari.

Rothman, J. (1991). A Model of Case Management: Toward Empirically Based Practice. *Social Work*, 36 (6): 520-528.

Sampson, R.; Laub, S. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge (EUA): Harvard University Press.

Sampson, R.; Laub, S. (2005). A Life-Course View of the Development of Crime. *The ANNALS of American Academy of Political and Social Science*, 602: 12-45.

Sampson, R.; Laub J.; Wimer, C. (2006). Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within-individual causal effects. *Criminology*, 44: 465-506.

Shapiro, C. (1998). La Bodega de la Familia: Reaching Out to the Forgotten Victims of Substance Abuse. *Bureau of Justice Assistance Bulletin*, April 1998.

Scott, D.; Codd, H. (2010). [Chapter 9] Prisoners and their families. A: D. Scott; H. Codd. *Controversial issues in prisons*. Berkshire (UK): Open University Press.

Smith, R.; Grimshaw, R.; Romeo, R.; Knapp, M. (2007). *Poverty and Disadvantage Among Prisoners' Families*. York: Joseph Rowntree Foundation.

Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya (2014). *Mapa d'entitats socials de Catalunya*. En línia a: <http://www.tercersector.cat/mapa>

Travis, J. (2005). *But they all come back. Facing the challenges of prisoner reentry*. Washington: The Urban Institute Press.

Travis, J.; Waul, M. (eds.) (2003) *Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families, and communities*. Washington: The Urban Institute Press.

Vallés, M. (1997). *Técnicas cualitativas de investigación social. Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid: Síntesis.

Visher, C.; La Vigne, N.; Travis, J. (2004). *Returning Home: Understanding the Challenges of Prisoner Reentry*. Washington: The Urban Institute Press.

Wills, T. A.; Shinar, O. (2000). [Chapter 4] Measuring Perceived and Received Social Support. A: Sheldon Cohen; Lynn G. Underwood; Benjamin H. Gottlieb (eds.) *Social Support Measurement and Intervention: A Guide for Health and Social Scientists*. Oxford: Oxford University Press.

Zedaker, S.; Bouffard, L. (2017). Relationship status, romantic relationship quality, monitoring, and antisocial influence: Is there an effect on subsequent offending?. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 3: 62-75. doi: 10.1007/s40865-017-0056-7

10. Annex

A continuació es presenta el guió de l'entrevista.

A. Presentació

- Si tinguessis cinc minuts per descriure't, com ho faries? Parla'ns una mica de tu: edat, nacionalitat, ocupació, estudis.
- Si haguessis de descriure a [participant], com ho faries?
- Parla'ns de la vostra relació (valoració en conjunt): vinculació amb el participant, com us va conèixer, si esteu units, com és la comunicació entre vosaltres.

B. L'empresonament

- Com et vas sentir quan [participant] va entrar a presó: com vas reaccionar, t'ho esperaves.
- Va canviar alguna cosa: en la vostra relació / en el dia a dia / expectatives de futur? *Si hi va haver condemnes llargues*: hi va haver canvis al llarg de l'empresonament?
- Com va ser el contacte durant l'empresonament: va existir, periodicitat, ajuda econòmica, desplaçaments, sol o acompanyat.

C. Sortida

Pensant en el moment de la sortida en llibertat condicional:

- Com vas rebre la notícia? Qui te la va donar?
- Com van ser els dies previs a la sortida? Et vas preparar d'alguna manera? Vas fer alguna cosa diferent?
- Com t'imaginaves el moment i com va acabar sent (veure'l fora de la presó / retorn a casa / retrobament amb altres familiars)?
- Va canviar alguna cosa: en la vostra relació / en el dia a dia / expectatives de futur?
- Va ser difícil adaptar-se a la nova situació? Per què? Com ho vas afrontar?

Posant-te al lloc del [participant]:

- Com el veies? Què necessitava?
- El podies ajudar? Et va demanar ajuda? Com l'ajudaves? Podies recórrer a algú (persona o organisme) perquè t'ajudessin?

Pensa en un dia concret, l'últim en què hi vas parlar.

- Com va ser aquell dia? Què vau fer? De què vau parlar? Va compartir les seves preocupacions amb tu?
- Cada quan esteu en contacte (parlar, veure-us, per telèfon)? De qui és la iniciativa?
- Sents que el [participant] reconeix la teva ajuda?
- Et pregunta per tu, per com estàs, per les teves necessitats?